

FILOSOFIA SOBIETARRAREN ERLIJO KRITIKA

problema antzean begiratuta

joxe azurmendi

Erljio kritikari buruz ondo begiratu beharra dago, kasu bakoitzean nongo, noizko ta zein ikusgunetatik begira egindako kritika den. Erljioa fenomenu unibertsal bezala agiri bait da, bai bere barruaren zabaleroagatik munduan eta giza esperentzia ezberdinen hesparruan, bai bere problemen harmenagatik historian. Kritikarako zioak, sikologiko nahiz sozial, noiz eta non ezberdinak izan ohi direlako ere bai.

Edozein esperentzia tipo erljioarekin berdintzerik ez dagoen antzean, orobat, kontuz ibili behar da edozein erljio kritika erljioaren ukazioarekin berdintzeko. Berdin aldrebes: erljioaren ukazio kritikoa, esperentzia partikular edo ikusgune zatikazko batetatik atereaz egin denean, erabateko ukazio izanda ere, esperentziaren eta ikusgunearen erlatibotasunez mugaturik dago, ta ikusgune edo esperentzia haien mugadurazko erljio ukazioa da, ez absolutua. Ikusgune absolutua erabili ez baldin bada behintzat! Erljio kritika marxistaz aritzekoan oso gogoan eduki behar da azkeneko hau, guztiz bitxiki erljio kritika "marxista" marxismoa baino lehenagoko izan arren, azken funtsean erljio kritika haren

zentzua ta balioa erabilitako ikusgunearekin bakarrik determina bait liteke (1). Azkenerako, bada, erlijio kritika sobietarraren ebazterakoan problema guztia hortantxe biltzen da: filosofia harek bere ikusgunea eta ikusgune hura guk zertzat dadukagun.

Hemen horretaz aritzerik ez dagoenez gero —marxismo sobietarraren erabateko ta guztizko balioaz jardun beharko bait litzake— saio hau kritiko baino espositiboago, informatiboago izango da.

Filosofia sobietarraren erlijio kritika zehatz xamar ezagutzeko interesak ez du egun zilegiztapen hitzaurrerik behar, eta gutxiago Euskal Herrian. Interes problematikoa gurea, halare, giza izpirituak bere burua judikatzerakoan beti den moduan. Baina batez ere giza izpiritu hori itoaldi batetan ideologiaren bati salbazioko oholari bezala atxikitzen zaionean, orduan oñola nolakoa den pentsatzen luzatzerik ez bait dago. Ba omen da gure artean horrelako zerbait, entzun daitekeenez, dena dardarazi eta gero, egikera irmo baten premia sentitu delarik. Baina pentsamentu dialektikoa —eta halakoa izango al da gurea— ihes eta isurkorra da eta diferente dabilena. Larriak, egia da, ideologian sozialki falta zaion oinarri irmoko segurantzia bilatzen du, sortutako nahasmenduan ordenuren bat ezartzeko. Arrazoimen sozialak, halare, pixkana pixkana bere erara moldatzen du ordenu hori. Honexek izan behar bait du gure lehen-lehenengo interes ere: erlijio kritika sobietarrarekin geurea egiteko gaitzea eta trebatzea, geure premien eta tradizioen arabera, noski, ta ez kopistaren antzean. Ez tesi batzuen kottan kokatzea. Eta nor da premiaotaz nahiz gure tradizioaz ezagupidez mintza litekeena, herbesteko kultura ta pentsakerak gureratzerakoan hoen ala geureen kalterik eta bihurraldirik gabe aritzeko gauza alegia? Erraza da kanpokoa errazegi hartzea, eta erraza orobat errazegi arbuizatzea. Euskal

(1) Marxen erlijio kritika kritika hura iadanik bukaturik dagoela esanez hasten da. Beraz, ez pondu konkreturen batzuetan, ezpada bere aurretik egindako kritikari bere ikusgune orokorraren tankera ezartzean datza funtsean Marxen kritika.

Herrian, kanpotiko ideia asko bapatean hartu beharrik aurkitu geranez, haiekiko kritika gehiegi eta gutxiegi egitearen artean balantzatzuko gera denboraldi batetan, erdigunea dakienik ez dago-ta.

Ni neu ez naiz zenbait halako teoria gure herriari eta tradizioari aisa txertatu egin zale ta kritikan saiatzen naiz. Eta hemen ere, beharbada irakurlea saminduko badut ere gainera, alde zurretik esan beharra dut nire inpresioa: erlijio filosofia sobietarrak merezi duen interesa ez lehenik eta ez bigarrenik zor zaio filosofia haren beraren inportantziari, Sobiet Batasunaren inportantziari baino. Zeren-eta filosofo sobietarrek Alderdiaren klero gisa egiten bait dute filosofia (2). Jakinaren gainean uzten dut irakurlea, hortakoz.

Aurren-aurrenik Euskal Herriko erlijio kritikaz ohar axalekoen batzuek eginaz hasi nahi nuke, beraz, irakurleari bere baitan bederen azterketa osoago bat egiten eragiteko asmo soilez.

EUSKAL HERRIKO ERLIJO KRITIKA

Euskal Herrian —euskal literaturan, alegia— doi-doi dadukagu erlijio kritikarik ia batere. Eta dagoentxorik gehiena Eliza edo apaiz kritikaren forman agiri da. Bi sailetan banatuko dut.

a) Lehenengo saila: praktikoa

Hiru joera segitzen ditu arrunki, praktiari begirazkoak hirurak:

(2) Konparazio hau Autore askok eginga izan arren, nola halabaiteko ez gutxi batez ere, argigarri izan daiteke erlijio filosofia sobietarraren tankerari antzemateko. Konparazio hori gehiegi zehazteak, halare, farregarrikeria dirudit. Adibidez M. Garderek, in *L'Agonie du regime en Russie soviétique*, 1965, Jainko, Aita Santu, Kardinal, Gotzain, bikario ta "teokrazia ateoaren" hierarkia guztia mailaz-maila katolizismoaren kalko bezalaxe deskribatu nahi duenean. Baina ik. G. Fessard, *Ateismo marxistako egitura teologikoak*, in *Concilium* 16 (1966) or. 190-207.

1.—Elizaren kontserbakorreria, etc., klerikalismoa kritikatzeko duen joera. Horrela noizpait S. Barojak. Karlismetako bertso zenbaitek ere horixe erakusten du, ta haiek oraindik familietan entzuteak halako bertsoen esanahia azpimarkatzen du ("esku batean Santo Kristoa / eta bestean pistola"). Egunotantxe, literatura kondairagilearen ikusguneak, Sarasolak horixe bera egin du (klerikalismoaren kritika, alegia, erlijioarena berarena gabe) (3). Kritika molde hau gure artean gogorkienik, halare, katoliko ezkertiarrek bere egin dutela uste dut, sarri apaizek. Gehienetan orijinaltasun askorik gabekoa, ia beti klitxe artxizaharren bariazio pobretan gelditzen bait da. Azpian dagoen problema izugarri inportante da, oraindik formulazio egokirik eman ez bazaio ere, ta euskal Elizari begira behar-beharrezkoa. R. Arregik altxatu zuen kritika bide hau printzipioen mailara (ik. *Euskaltzaleen Jainkoa ill bear dugu*, Jakin 27/28, 1967, or. 23-37) ta bere anai Joseba Arregik jarraitu du, sekularizazioaren (edo sekularismoaren) problemarekin ikusalde hau sakonduz (ik. "Rikardo Arregi" liburuan or. 43-53 *Euskaltzaleen Jainkoa hil behar dugu*). Azkeneo boladan eskuindar radikalen Eliza kritika ere indartzen hasi da.

2.—Kasi lehenengoaren mota partikular bezala agiri den bigarren joerak euskaltzaleen faltagatik kritikatzeko du erlijioa Euskal Herrian. Baina lehenengo taldeko zenbaitek Elizaren eta euskaltzaleen lotura hertsiegiak salatzen dituen artean, hemen aldrebes-edo egiten da (ikuskeraren bion artean egiazko kontradizioak egoteke, nolana ere). Hala, esaterako, Sarraile de Ihartzak *Vasconia, La Causa del Pueblo Vasco*, etc. idazkietan. Kritika hau ezkertiarrek haina sarri dagite eskuin-eskuindarrenek

(3) Ik. *Euskal Literaturaren Historia*, 1971, or. 25, 42, 44-45, 53-55. Sarasolaren klerikalismoaz ohar batzuetarako ik. San Martinek bere liburuari egindako *Kritika solas*. "Anaitasuna" 216, 1971, or. 16 eta L. Haranburu Altunaren kritika orobat in "Anaitasuna" 217, 1971, or. 11.

ere, mojen batzuen edo kanpoko apaizen baten jokabideaz hozpindurik. Gerraz gero indar handia hartu du joera honek. Agian ez hartarako arrazoiek haina.

3.—Bi horiez gainera guti gora behera haien pare samarrean, baina batez ere bere formagatik genero berezia osatuz agiri den beste kritika sail bat karia edo zio ta kritika molde pribatukoa da. Ezberdina, beharrik. Apaizen bati halako ta holako bizioak leporatzen zaizkiolarik, edo interesatuarekin eliztarren bat gaizki portatu delako, etc. Etxahun Xuberotarra aipatu behar hemen. Bertsolarien eta herri guztietako adar jotzaile guztien oso gustoko gaia izaten da beti. Ez da lehenengo biak bezain orokorra (ta goiko bietan bigarrena bestea baino gutiago, nabariki), gehienetan hau ere fededunek berek egina izan ohi duzu. Baina fede tankera autonomoagoa salatzen du. Beste nonahiko “antiklerikalismorekin” alderatuz gero franko orijinala da: behazun baino piperdunago, zirikalari, irudimen jostariko, karikaturista. Esperentzia pribatuak jeneraltzera jasatzen denean lehen taldean sar daiteke.

Lehenengo bi joerek hirugarrena iruntsi samarturik dadukatela esango nuke, humorearentzat lekurik gelditu ez dela dirudien denboraotan.

b) Bigarren saila: printzipiozkoa

Erlijio kritika zein egoeratik, beraz, zein ikusgunerekin egiteaz beste, garrantzizko da, orobat, zein hesitan edo nolako hartuemanekin egiten den. Beharbada lehen saileko kritika asko azpitik printzipiozko ere ba da, holakoa inplikatzeko duena behintzat, baina, egiteko moduan gutienez, batez ere praktiko itxurarekin agiri dira. Printzipiozko kritikak, haiek ez bezala, kritikatzeko denak ez bezalako mundu ikuskera ta burutapideak azaltzen ditu, zeharka baizik ez denean ere.

Euskal Elizaren zenbait akats konkretoren kritikaz gainera erabat Elizaren (katolikoaren) kritika dagien guti dago, ta Eliza esaterakoan (lehenik batik bat) beti katolikoa bakarrik adieraziz, konpreni daitekeenez. Oroit hemen guztien buruan Leizarraga. Egunotan Mirande edo Peillen. Arrazoi erlijioso-politikogatik Euskal Herria protestante, ta mistiko-estetikogatik jentil gustora ikusiko lukeen zenbait ere ba dago. Elizaren agintekeria, apaizen ezjakina, etc. kritikatzan da, baina aisa iragaten da fede kristauaren edo tradizio judegu-kristauaren kritikatarra. Bere formagatik Errenazimenduaz gerozko ta humanismo laikoaren tradizio erlijio kritikoa txerta daiteke, makiabelismoa baztertu gabe.

Sail honetan sartu beharko litzake, berez euskal jatorrikoa izan ez arren, guti duela gureratu den B. Russellen kritika: ik. *B. Russellen azken iritziak*, Eiharalarrek euskeraz emana. (Russellen "Zergatik ez naizen kristau" liburuak zabalkunde handia eduki du Sobiet Batasunean). Liberalismotik adaskatzen den kritika honek funtsean humanismo falta botatzen dio kristautasunari.

Russellen gisa honetakoak aurrekoarekin dadukan diferentziarik inportanteena hau kutsu historizistako izatean datza, ta lehenengoa ez derrigor, ezta gehienetan ere. Lehenengok, horregatik, Unamuno, Nietzsche edo Kafka erabil ditzakete, ta egunotan es-
trukturalismoa. Bigarregok gustorago segitzen diote marxismoari, edo egunotan, neopositibismoari. Halare, ta euskal herrietan soma daitekeen tradizio filosofiko faltagatik ezpairik gabe, sarri ikus daiteke batzuen nahiz besteen arrazoipideak nahaski erabiltzea, Europako tradizio eskoletan ohi den sistima logikaren begirunerik batere gabe. Erlijio kritika euskalduna sistimatikorik izateratu gabe, dagoela esan nahiko luke horrek (nire susmoa egiaztatzekotan). Nahiko gauza normala.

Kristautasunari nik ezagutu dudan euskerazko kritikarik sistimatikoena Txillardegik egin dio, hain zuzen bere kristautasun faltagatik: ik. *Kristautasuna ta mundutar garaitzapena*, Huntaz

eta Hartaz, or. 7-16. Geroago kristautasunaren kritika hori erlijio edozeinen eta orenen kritika moduarekin desarroilatu du Txillardegik; ik., adibidez, Igara, *Sinistu ezinean iges egin behar*, Jakin 27/28, 1967, or. 16-22. Horrez gainera Txillardegik euskal Elizaren bestelako kritikarik ere ba du, apaizen fede "gorriaren" kontra batez ere. Txillardegiren eboluzioak buru honetan gure hazaldiko askoren adibidetzat balio lezake. Lehen aro batetan Jainko bila agiri da, eta kezka pertsonalistaz: norbere bila hortakoz, Leturiaren egunkarian ikusten dugunez. Bilaketa honek Elizarekin —dogmatika eliztarrarekin bereziki— konfrontazio batetara eramango du, nortasun ta erakunde eliztarra elkarren begiz begi jarririk lehenengoari pixuago eritziz. Horrela erakundezko Elizari gain hartu diona, fededun oraindik, bere fedea beste mila federekin neurtzera ailegatuko da beste urrats batekin, eta fedea guztiz erlatibatuz bukatuko du. Azkeneko hau gure gizartearen pluralismoa benetan hartzeak ez bestek dakar. Baina une honetan fenomeno bitxi bat somatzen da. Zenbaitek pluralismo hori onartzen jarraituko duen artean, beste askok bere testuinguru konkretuko pluralismoa arras birrindu eta fede (gehienetan politiko) berria biztuko du, fede berriarekin pluralismotarako lekurik gabe. Pluralismoa onartuz hasi ta ukatuz bukatzen dute, beraz. Fede honek ere prozesu berdina ezagutuko ote duen galde daiteke.

Rikardo ta Joseba Arregitarren kritikak bezalaxe Txillardegirenak ere ba daki kristautasuna zeharo ukatu egin gabe kritikatzeko. Erlatibatuz, hori bai. Erlijio kritikarik modernuenaren ariora dabilta, nire ustez.

Poesian, genero honek antzematen uzten duena dudagarritsu bada ere, Aresti aipatu beharrezko da, dena den bere testuingururarekin, kristautasuna ta Marx bateratu nahiez alegia. Jende asko entseiatzen da bide honetatik, gogamen filosofikoaren mailan batez ere. Nik neuk inportantzia apartekoa aitortuko nioke kapitulu honi ta sakonki ahalegitea merezi duela derizkiot. Leteren kan-

taren batzuetan ere erlijio krisiko problematarik ez da falta, taiu esistentzialekoa gehienbat.

Problematika zaharragoa dakarkigu X. Garmendiaren *Lurraren kondairak*, 1970, or. 55 ta hur., "Lurraren Hasera" kapituluana: munduaren etorburu kausaletan Jainkoarekin kontatu behar ote den. Problema horrek, ordea, kristautasuna filosofia grekoarekin bateginda zegoen artean erlijiozko bezala agiri bazen ere, iadanik ez dirudi erlijioari buruhauste handirik ematen dionik, ezta filosofoentzat egungo erlijio kritikan zeresan askorik duenik ere, guzti horretaz filosofia nahi haina eta teologia ere zerbait arduratu behar arren (4). Ohar honekin batera urrengo hau ere ohararazi behar da: XIX mendean erlijioaren kritika batez ere natur-jakintzek suztatzen zutela, XX-ean aldiz giza ta gizarte jakintzek (5). Natur jakintsuek aisa daduzkate nekeak kristautasu-

(4) Ez dut uste erlijioak, kristautasunak batik bat, munduaren *inmanentsia* baitan, naturalezan ala historian, burubidatzeko kausalidadeen azter-kategoriarik damaigunik. Ezta eskalni nahi digunik ere. Sarri, mitologia oro bezalaxe, mintzamolde horretaz ballatu baldin bada (hau eta hura holako Jainko edo demiurgok, etc. egin zituen) gauza jakina da esaldi kausalok ez dadukatela kausalidadeari gaur eman ohi zaion zentzu hertsirik, ezta intentziorik ere. Orduan zientziaren eta sinemenaren artean konfliktorik zergatik egon den —edo dagoen— galdetuko du irakurleak (Galileo, Copernico, G. Bruno, etc.). Ez zait aski iruditzen teologiak edo sinemenak bere mugak ezezagutuz gainditu egin zituela erantzutea, gainezka egite hori denbora baten gauza espezifikoki antean ulertu nahi bada batik bat. Horixe ere zergatik egin zuen galde bait daiteke ostera. Ta iruditzen ari zaidanez honexegatik izan zitekeen, eta daiteke oraino (bereizitasun historikoetarako bestelako arrazoal askorekin batera): inmanentzia ta trazendentzia bi izakari ezberdinek ez delako, gauza bat beraren eta edozeren izatasun edo itxura, edegin eta adierazpide bi baino. Ez dagoela, bada, biak hezurra ta haragia bezala ebaki ta apartatzerik. Problema hau pentsamentu sistima guztiei presentatzen zale, honetan marxismoa bezalako sistima ateisten salbuespenik gabe presentatu ere. Adibidez, R. Havemannek, in "Dialektik ohne Dogma?", 1964, or. 14, hauxe kontatzen digu: "Ley, Berlingo Humboldt Unibertsidadeko natur jakintzen filosofiarako Irakasleak berriki deklaratu du, denborak hasiera bat $t=0$ (tempus=zero) eduki zuela irakasten duten teoriek, zuzenak izatekotan, mundua Jaungoikoak sortua zela probatu luketela ta, beraz, materialismo dialektikoarekin batu ezinak direla". Berdintsu Fatajwek ere Moskun, unibertsorean mugei buruz, "mugez landa" zer pentsatu behar ote den kezka (Ibid.).

(5) Cfr. L. Kolakowski, *Geist und Ungeist christlicher Traditionen*, 1971, or. 17, 5-gn tesi txikia. Kolakowskik estadistikak eskuan hartuta erakusten du hori. Honek baino lehenago, XIX mendean bukaeran iadanik, Troeltschek atzemandu zedukan hori, 1897-an agertutako idazkian *Christentum und Religionsgeschichte*, hain zuzen historizismoa krisian sartu zenean: ik. G. G. Iggers, *Deutsche Geschichtswissenschaft*, 1971, or. 231. Troeltschen iritzian natur jakintzek erlijioari dagioten kritikak ez ditu irudipen antropomorfoak balziz harapatzen, hots, fede garbitasun bila lehiaturiko zenbait kristauk berak ere kritikatuak ponduak.

narekin-edo, Elizekin, baina gutitan erlijioarekin berarekin. Nolanahi ere, filosofia sobietarrak egunotaraino noizpaiteko natur jakintzen eta erlijioaren ezin elkar konpontzezko erlijio kritika gisa haretantxe darraienez gero, ez zegoen problema aipatu behintzat egin gabe pasatzerik, bere Euskal Herrirako inportantziak oraingoz franko eskasa dirudien arren. Sintomatiko da egoera honetan fededunen aldetiko literatura kontrakritikorik ez dela ia ezagutzen.

Egunotan erlijioaren kritika batez ere ahoz-ahoz dabil Euskal Herrian. Beharbada bestelakorik egiteko interes handirik ere ez dago, batzuetan konpromiso gutiago dudakalako berriketak hitz inprimatuak baino, ta beste askotan estrategiak ere gaur gaurkoz ixiltzea gomendatzen diolako gustora kritika egingo lukeen makina bati. Gainegitura bat dela esan ohi da, ta horrekin adierazi nahi dena hitz horri berari bakarrik dariona baino askoz gehiago da, ezkutuko sentimentu espezifikiko batzuen kargarekin eta ideologiazko doinu jakin batekin esaten da-ta. Salakuntza horretara darimana ez da erlijioaren azterketa orokarririk, hogeitamar urte honetako esperentzia konkreto batzuek baino. Ez dago, hortakoz, zientziatzko esakun edo teoriaren baten ondoramen logiko gisa hartzerik, aiheru esistentzial bezala baino. Horixe delako jazten ditu, agian, hain gustora zientziatzkotasunaren soinekoak. Halare ondoez honek bere adierazpiderako marxismo klasikoak zabaldutako hizketa horrekin hornitu izana ez da esanahirik gabekoa. Euskal Herrian irizpen hori esperentzia bik elikatu du gehienbat, uste dudanez:

- Elizaren jokabide sozial-politikoak, Hierarkiarenak bereziki,
- apaiz “iraultzagile” progresistek une batez sortutako ilu-

Giza ta gizarte jakintzek, historiak batez ere, Troeltschen arabera erlijioari dakarkioten hauziel buruz, cfr. Iggersen aip. liburuan or. 227-253. Denboraren buruan natur jakintzek erlijioari ekarritako problema benetakoa ez dator, J. Améryk zorrozki ohartarazi legez, hain erlijio kritikatik, ezpada hain mundu ikuskera zeharo erlijiorik gabekotik. Cfr. Autore askoren *Die Zukunft der Philosophie*, 1968, or. 18 ta hur.

sioak, Iraultza kristautasunarekin (bakarrik) egiteko, enbarazoen gehiegiak ito ta desengainura amildu duela azkenerrako jende asko, gazte batez ere. Problema bat behintzat hemen asmoari berari intrinseko zaio: alegia, kristautasunak (bakarrik) ez duela Iraultzarik egiteko balio, nik uste. Kristautasunak ez damaigu gizartearen azter-tresnarik, kategoriarik. Ta gizarte azterketarik gabe ez dago Iraultzarik, gehienez ere albaramendu eta matxinadaren batzu baino. Alderantziz, azterketarik zientifikoenak ere ezin Iraultzarik eragin lezake berak bakarrik: fedezko mundu ikuskeraren batekin su eman beharko zaio. Baina gure artean sua azterketa baino lehenagokoa zen, falta zena ta behar-bearrezkoa azterketak zirelarik, azterpideak sartu ziren eran (eta marxistak ziren hauk) jende hainitz kristautasunaren betekizun eragileaz (baliogo kategorien emailearenaz, alegia) ahaztu egin da. Eta bidezko zen, zenbait aldetatik ikusiz gero, kristautasuna beste askoren arteko posibilidadade bat bait da. Kritika horrek, halare, desengainu baten garraxi esistentziala bait da, maiz kristautasuna inpossibilidadade baten antzean presentatu nahi digu: norgaltze edo alienazio, utopia kaltekor, eta ez dakit beste zenbat gauza bezala. Eskuarki, pentsakera dialektikoarekin aisa konpreni daitekeen antitesia, baina horixe: oraingoz kontratesi bakarrik.

Izan ere krisiak harrapatu zituenetako gehiengo handi bat iraultzaren premiaz ados izanik, hauzian zegoena ekintza molde konkretua zen, azterketa beraz, eta hemen lotu ziren eztabaida eta borroka guztiak. Honetaz aritzekoan erraz azpira litzaiokeen balio-goien partea beste honi, istanteko premien arabera. Halare, edo horregatixe apika, zuzenets liteke sarri entzun ohi dena: funtsean balio kristauen kristautasunaren aurkako borrokan datzala arazoa, balio horiek erakundezko kristautasunetik kanpora barruan baino

biziago ta ekileago direlarik. Iritzi honetako edo antzeko marxistak ere geroz eta gehiago kausitzen dira (Garaudy, Schaff, Kolakowski, Aragon, etc.).

Guzti honetan zerak ba du zerikusirik, bere garrantzia bapigatzerik ez badago ere: ekintzako militante asko ta asko apaiztegietatik edo Elizaren eskoletatik (krisi erlijioso batetatik) iragan izateak. Eta, simple esateko, izorratu besterik ez ditu hezkuntza honek egin, dirudienez. Samintasun honen kritika, bidezkoz beste, bere hesparrurako baliozko da. Baina filosofikoki neurtuta ezin ezkuta, bere funtsa faltseatzen zaiola balio jeneralarekin, orokorrekinekin aurkezten denean. Dena den, jende askok utse du Euskal Herrian oraindik ere lurrikara erlijio kritikoaren epizentroa erlijioso dela. Marxismoagatik horixe bera deritzan makina bat ere ba dagoenez (bereziki aipatzekoa hemen E. Bloch izaki) ohargarri dugu hori.

Honez gero erabilkizunetako ikusgunearen inportantzia berriro azpimarkatu beharra dago, ikusgune hori ez bait da sujetibu huts, objetibutasun historikoz betetako baino. Adibide batek arrazoipide askok baino argiago erakutsiko digu hori:

- 1) Erlijio ezberdin asko dago. Garai batetan judegu eta kristau, kristau eta pagano, kristau eta mahomendano, katoliko eta protestante, elkarren artean izugarritzko diferentziak zeudelakoan zebiltzan, bakoitzak bestea, norbera ez-takoa, arras bestelakotzat joz. Erlijioek berek, bakoitzak bere ikusgunearekin, oso handitzat zeduzkaten —eta darduzkate— beren arteko diferentziak. Baina beste ikusgunereren batetik begiraturaz gero diferentzia horiek asko txikitzen dira.
- 2) Kultur mundua diferentziaturaz joan ala, filosofo erlijio kritikoek, adibidez, Eliza ta konfesioen arteko diferentziaok oso txiki ta kaxkar aurkitzen zituzten, ta beren kritikan edozein erlijio besartu ahal uste zuten. Lehenago erlijioek

bakoitzak bere ikusgunetik ebazten zuen artean nabariki filosofia handik kanporako ikusgune batez baliatzen zen. Izan ere arrazoimen ilustratuaren ikusgune ta ikuspideekin begiratuz (*Aufklärung*), batetik erlijioa ta bestetik filosofia (arrazionalista) agiri ziren, elkarren begiz begi. Konparazio batekin esateko, erlijioak ibarrean zeuden, eta filosofiak mendi tontorretik begiratzen zuelarik, gailur haretatik denek berdintsuak ziruditen.

- 3) Baina filosofiako arrazoimen kritikoak ere bere baitan diferentziatuz jarraitu du: arrazionalismo, positibismo, sensismo, etc. Idealismo eta materialismo historiko. Eta prozesu honen berreun urteren buruan gaurko arrazoimen positiboaren ikusgune ta ikuspideekin —*philosophy of science*— atzoko erlijioaren eta filosofia erlijio kritikoen arteko diferentziek ere oso kaskar eta koskor dirudite. Esaterako, Marxek hegelianismoa bezalaxe, neopositibistek marxismoa bera ere txit erlijioso ikusten dute eta, batez ere, kondaira filosofiako eskema funtsean teologikoekin gelditu dela deritzate. Zentzu honetantxe juzgatu dute estrukturalistek eta fenomenologoek ere. Michel Foucaultek, esaterako: “Kondairaren helburu jakin baten ameskeria galanta, horra pentsakera kausalaren utopia; hasieretako ameskeriaren utopia pentsakera klasifikatzailearena zen bezala”. (*Les mots et les choses*).

Orain, estaldurarik gabe aitortu beharra dago: Euskal Herrian nire notaok adieraz lezaketena baino problema erlijioso hagitz zailago ta sakonagoa dago. Kakoa, bada, gure azterpideetan noraino diferentziaturiko arrazoimen eta arrazoipideak erabiltzen diren ikustean dago saiakera honentzat. Alegia, gure kondairazko desarroiloaren barrutik begira lehenik, eta gure arrazoimenaren diferentziapena herbesteko kulturetakoaren parean jarriaz gero.

Geure kondaira barruan ta jarraikitari begira, zer esanik ez dago aurrerapen ikaragarriak egin direla. Ezin esan daiteke behinolako “euskaldun fededun” hura oraindik egiazki erlijioaren esklabu dagoenik. Honetan, aburuak aburu, ez da nahaste borraristik faltako, baina nik neuk erabatean hartuta oso positiboki juzgatuko nuke azken urteotako desarroiloa, ta jeneralean halaxe egin ohi dela dirudi. Erljio kritikak asko irabazi du, sakontasunean, zorroztasunean, gogortasunean, seriotasunean eta edozertan. Batez ere erlijio kritikak bere esistentziarako dretxoa edozein gizarartetan arrunki onartua izatea gehienbat lortu du, zakarkeriarik eta zakurkeriarik, minberatasunik bezalaxe, oraino falta ez arren. Ezta jardupide konkretuetan (ikastoletako irakaskintzari buruz, adibidez) makina bat katramila ere.

Gure jokaera erlijio kritikoetan nabari den arrazoimen diferentziapena kanpokoetakoekin konparatzeko berezkuntza askorekin ibili behar dela iruditzen zait, eta jokaera bakoitza banan banan ikusi beharko litzakeela. Hori guztiekin egitea entseiatzerik ez dadukadanez —asti nahiz gaitasun falta erraz konprenigarriagatik, uste dudanez— marxista izandapenarekin ezagutzen den erlijio kritikara bakarrik mugatuko naiz.

Euskal Herriak azken urteotan haizepuzte edo inflazio ideologiko bildurgarria ezagutu du. Eta ez dakit marxismoak haretarako eragile bezala esku hartu duen, baina dudarik ez dagoela esango nuke, fenomeno horren eragindura galanta sofritu behintzat bai, egin duela. Maiz arras itxuragaltzerainokoa jasan ere.

Ba dago, bada, marxismoaren gomendiopean edozein astakeria saltzen duen erlijio kritika bat.

Erljio kritika marxistaren eite klasikoa, halare, askoz gehiago eta funtsean garbi samar zabaldu dela uste dut. Nire ustez hemen nabari dena, hain zuzen, hauxe da: marxismo klasikoaren zabalkunde doktrinario mila bider gehiago, marxisten beren erli-

jio kritika modernu baino (6) A. Russo ta R. Lanzoni, *Centro Studi Europa Orientale*-ko soziologoek honela adierazi dutena:

Il y a fait une sociologie marxiste de la religion qu'on peut appeler **classique**: elle consiste uniquement dans l'analyse de la conscience religieuse et de ses manifestations, telle qu'elle fut fait par Karl Marx et Friedrich Engels; puis il y a la sociologie religieuse **soviétique**, qui se veut une interprétation littérale de la sociologie classique et qui, se fondant sur le pensée politique de Lénine, a engendré un type particulier de pratique anti-religieuse; il y a enfin la sociologie **néo-révissionniste**, que caractérisent une attitude polémique vis-à-vis de la sociologie soviétique ainsi que la tentative pour trouver de nouvelles catégories interprétatives du phénomène religieux et de nouvelles voies d'approches en vue d'une rencontre avec ce dernier.

Euskal Herrian gehien entzuten den erlijio kritika marxistak tankera klasiko edo sobietarra agiri du. Bizi da, bada, gutartean nola halako erlijio kritika orokor bat, printzipio mailan ere egina eta estrategia bati lotua dagoena. Zenbait gazte talderen artean

(6) Honetaz argitaraturik dadukat zenbait nota *Jakinen* eta *Brankan*, eta ez dago berritzeko premiarik, A. Russo ta R. Lanzoniren argitasunok lagungarri gerta daitezke problema honen azpia ulertzeko: "...un phénomène qui a caractérisé le mouvement marxiste dès ses toutes premières affirmations politiques: la division du bloc marxiste en *orthodoxes* et *révisionnistes*. Ce deux termes sont aujourd'hui beaucoup discutés: les uns les rejettent, d'autres les acceptent mais seulement en partie, d'autres encore s'en servent comme d'une catégorie générale pour interpréter le phénomène marxiste; mais il ne fait aucune doute que ces deux termes sont bien désormais entrés dans le langage courant. Définissons-le brièvement: par *orthodoxie*, on entend un alignement rigide sur les positions idéologiques du marxisme léniniste, telles qu'elles sont présentées et interprétées par le parti communiste soviétique, ainsi qu'une adhésion inconditionnée aux choix politiques effectués par l'Union soviétique au nom d'une prétendue continuité avec la pensée des fondateurs. Sous l'étiquette de *révisionnisme*, se rassemblent par contre des germes disparates et des expériences diverses; leur dénominateur commun consiste dans la tentative pour apporter des modifications partielles (et parfois substantielles) à la doctrine marxiste-léniniste, soit sur le terrain proprement idéologique, soit sur celui de la pratique politique concrète. C'est la raison pour laquelle aujourd'hui, on ne peut plus parler correctement de marxisme ou d'idéologie marxiste, sans devoir ajouter au terme "marxiste" une autre spécification, un second adjectif: soviétique, chinois, cubain, occidental, révolutionnaire, réformiste, internationaliste, etc. Naturellement tout ceci vaut également de la critique de la religion et de la politique socialiste à l'égard des diverses Eglises".

zabaltzen den kritikak ba dirudi dotrina baten arian zuzenduta dagoela. Eta noski, horrelako dotrina egin dutenek ba dute eginik —edo nondibait berenganaturik— erlijio kritika orokor bat. Baina bere baitan desberezirik dagoen fenomeno horretan ere zenbait alde berez daitekeela dirudi.

Berezketa honek, halare, prognosi bat inplikatzan duelarik, diagnosis gehiegi zailtzen du. Halare atrebitu egingo naiz.

Ba dago, batetik, ahoan erlijio kritika marxista orokarki erabili, baina erlijio problema bizi-bizi daramanik. Eta ba dago, orobat, erlijio kritika marxismoarena baino lehenagoko, erabatekoago eta radikalago izan arren hiztegi eta formulazio marxista klasikoz baliatzen dena ere. Izan ere, erlijioaren kritika beste batzuen deribazioz agertzen da. Areago, informazioari eskerrak kolpean sartzen dira zenbait sektoretan beste lekuren batzuetan astiro-astiro egindako prozesuak, eta nahas-nahaski sartu ere. Orduan zaila da berezte, edozein joeratako esapideak batera eta nahaski bait dabilta. Iruditzen zaidanez, erlijioa marxismoaren arabera hauzitan jarri, baina arazo horiek bizirik daduzkatenak, denborarekin erlijio kritika neomarxistara helduko dira, prozesuak normal baldin badarrai. Besteak, erlijio arazoetarako sentimenik gabe daudenak, pentsamolde positibu edo positibistan ohituak batez ere, teknikoak-eta hain zuzen, gaurko "soineko" marxistak erantzi ta neopositibismora ailega daitezke. Nolanahi ere gaurko egoeraren barrutik joera ezberdinetako prozesuak adaskatuko dira. Agiri abartzen hasita daudela dirudi fenomeno nahasi honen barruaren berezketa prozesuak.

Baina geroak esango du.

EUROPAKO TRADIZIO ERLIJIO KRITIKOA

Gure krisi zurrunbiloan ideologia eta interpretazio kategoria berri asko erori da, hortakoz. Eta horiez beterik daduzkagu begiak.

Batetik, eta egoera bere interpretaziorako ideologia edo kategoriak baino lehenagokoa dela ezin ahazturik, haiekin gure egoeraren adierazpen posibilitate berri asko sortu zaigu. Bestetik, eta ezinbesteko zenez, kategoria haiek beren tankera ta neurriak, mugak eta forma ezartzen diote gure autokonprentsoari, erlijiosoari kasu honetan. Beraz, laguntza bai baina preso gaguzkaten ameraun sare ere bai aldi berean dira kategoria eta ideologia haiek. Langileari ongi laguntzen dio lanabesak; baina lanerakoan eskuan darabilen tresnak bere jardunaren tankera ezarri ta mugatu ere egiten dio.

a) Euskal Herria European

Handi aurkinetan honek dirudit erlijio kritika marxistak Euskal Herrian dadukan testuinguru konkretoa, eta erlijio kritika marxistaren baitako modu berezi bat da filosofia sobietarraren gaurkoa, saiakera honen gaia alegia. Baina erlijio kritika marxista bera ere Europako tradizio erlijio kritiko historiko batetan erne eta burutu da, eta bertan bakarrik daduka zentzu zehatz osorik. Tradizio horretaz hitz bi, hortakoz, irakurleari memoria piska bat freskatzeko.

Erljio kritikaren hiru modu behintzat berez daiteke tradizio honetan (hiru sailkatzeok mitologietako Hirutasunaren pentsakera modeloaren hondakin dirudite askotan, baina funtzionalak dira!). Kritika sozial-politikoaren ondoan (Aginpide polit-erlijiosoen aurka) filosofikoa dago batik bat, erlijiozko sineskaia eta irakaspenen, batez ere dogmen kontra. Bi sailok batera samar desarroilatu dira, baina autonomo bezala kontsidera daiteke bakoitza. Bi sailon artean, bion zerbaitekin, erlijiozko erlijio kritika dago: erlijioak, kristauak batik bat, bere buruaren kritika inplikutzen du, barnean daduzkan antinomiazko joerekin. Antinomia hori Jesus Nazaretekoaren naturaleza bikoiztasunaren (Jainko-gizon) antzera Eliza

ere dialektikoki izakera doblearekin interpretatzeari nahitaez datxeko. Tirandura hau etenduratan bukatuz gero, Elizaren kondaira guztian, baina batez ere luteranismoarekin ikus daitekeenez, erlijio kritikoki jardunez egiten du. Deribazioz, sozial kritikoki ere sarritan. (Engelsekin esateko Lutero da XVI mendeko Marseilesaren egilea). Erlijioaren kondaira heresiaz beteta dago beharrik.

Erlijioaren kritika erlijiosoaz gainera, sozial-politikoak ere historikoki erlijioaren beraren barrutik sortua dirudi. Marxismoari ongi nabari zaio jatorri hori, baina sozialista utopikoei gehiago oraindik, eta azken finean Israelgo profetez gomuta besterik ez dago.

Aitzitik, erlijio kritika filosofikoa (materialismoa bezalaxe) izpiritu greko-romanotik dator, arrazoimenari sinesmena, eta batez ere dogmak, higuingarri bait zaizkio. Izpiritu greko-romano hau milaka urtetan erlijioaren baitan bizi izandu denez, gero makina bat erlijio elementurekin nahastuta dago. Eta hain zuzen arrazoimenaren izpiritu haren erlijioagandik emanzipatzeko borrokak sortu du erlijio kritika arrazionalista. Bistan dago borroka honen desarroiloan piskana piskana bakarrik lortuko duela arrazoimenak erlijioagandik liberatzea eta bere burua garbi-garbitzea (inoiz erabat lortzekotan, jakina, ez bait dago *La Pensée Sauvage* ta abar ahazterik).

b) XVI mendetik

XVI mendeak, kultura "jentil" klasikoa berbirtuz Errenazimenduak irekitako erlijio kritika filosofikorako ahaltasunekin batera, sekula ezagutu den erlijio kritika sozial-politikorik sinesgarriena bizitu zuen: erlijio guduak. (Arrazoimena sozialki iratzarrez geroko Gurutzada guztiek horixe besterik ezin ekar lezakete). Bi faktoreon, Errenazimendu ta erlijio gudu, inportantzia harrez gero korako erabakigarri da.

Behinola katolikoak Bibliaren kritikan gogotik saiatzen ziren, protestanteen kontra Bibliaren ondoan Elizaren autoritatea ere beharrezko dugula erakusteko asmoz. Protestanteak Elizaren kritikan enplegatzen ziren. Gizonak zein aginpideri (Bibliari ala Elizari) obeditzeko eztabaidan laster sartu zen bi parteak dardaraziko zituen hirugarrena: arrazoimena —arrazionalismoa—, orain artean erlijioaren azpian egona ta orain hauzikari erlijioso biren arteko arbitro bihurtuta. Spinoza, Leibniz, etc. aipa daitezke hemèn, erlijio arrazional bila. Filosofiaren forman zetorren, anar-tean zientziarik gehienak filosofiatic berezi gabe bait zeuden (Newtonek, bere ustez batik bat, filosofiagintzan jardungo du, liburu izenburuak berak salatzen duenez: *Philosophiae naturalis principia mathematica*), baina Descartes, Kant, etc. zientifiko handiak ere izan dira.

Horren aurretik humanismoa dadukagu, eta ez dago hura ahazterik arrazoimenak hartu duen eginkizun hori ulertzeko. Arrazionalismo izateratuko zenaren lehen forma antzean ikus bait daiteke humanismoa. Hau (Petrarca—»Averroes) Italia-ko kominunen (hiribilduen) autonomia gorde nahi zuen burgesia sortu berriaren eskuetan sortu zen, Kaisergoaren nahiz Aita Santuaren basailutzarik onartzen ez zutenen ideologia gisa beraz. Gizonaren garaitasuna goratzen zuen, honi ezarri nahi zitzaizkion Elizaren nahiz Kaisergoaren aldetiko lotura guztien kontra. Oroit Petrar-caren kantoriak eta Pico della Mirandolaren *De hominis dignitate*. Gizabanakoa eta erakundea elkarri kontrajarriz ziharduen, bada. Moldiztegiaren asmaketak ideiaon zabalkunde bizia ekarri zuen. Ifar European batez ere humanismoa antirromano zen, eta luteranismoa azaldutakoan sentikera hau biziki areagotu eta herrikoituko zen (U. von Hutten, Erasmo, Melanchton). Humanismoa erlijio guduetan nahastu zelarik, bere desarroilo kritikoa moztu egin zen, ardura gizakorrezko erlijio kritika erlijio erreformara itzuliz, eta bere erreforma defendatu beharrez, azkenerako erlijio kritika

utziz. Nolanahi ere, erlijio guduen ondorio legez, aro honen buruan asbolutismo erlijiosoa (teokratikoa, Kaiserraren eta Aita Santuarena alegia) porrokatuta agiri zen gehienbat. Gero, humanismoaren beheratzapenaren eta haretxen jarraikitzen arrazionalismoa bizturik, absolutismo politikoa ilustrazioak eta Frantziako Iraultzak erauziko dute.

Desarrollo honen xehapenik ez da behar. Aski da haren ariurri arrunta nola ezaguarazten den laburki azaltzea. Pongu bat: Filosofia ("ancilla theologiae") teologiaren menpetik askatzen da, zientziekin bateratsu eta ez inkisizioaren sutatik pasatu gabe. Desarrollo guztia erasoka egingo da, ta arrazoiak odola kostatzen zenez gero, kutsu utilitarista handiarekin. Makiabeloz gogara, eta bere garaia kontraespikatzen zuela. Borrokaren premiak eta kondizioek taxutzen dute egiaren inportantzia, eta azkenerako, egiaren egia. Arrazoiak estrategiaren mende erorita zegoen. Ez zitzaion egiari gehiegi begiratzen, eta bai halako Autorek esanak balio zuen ala ez borrokarako; bakoitzak norbere alderako noski. Ilustrazio aroan egia bere baliagarritasunean, probetxuan neurtzen den ustea zabaltzen bada, hil ala bizizko borroka, Inkisizio, etc. horietan ikusi behar da iturburua: esperentzia mundu hau presuposatuz aditzen da. Orduan utilitarismo hori ezkertiarren, iraultzagileen alde zegoen, izan ere. Baina beti gertatzen dena, eskuindarrak hazkarrak dira gauzaotan, eta aspaldi hartu zuten berentzat arrazoipide hori: teknokratek mundu guztian argudio horrekintxe zuritzen dituzte beren buruak, eta utilitarismo hori *amerikanismo* izenarekin ere ezagutzen da. Sozialismoarekin berarekin ere prozesu dialektiko berdina: egitura justiziazko ta berdintasunezkoak baino utilitaristak nahiago izatera heldu dira burokratak, eta gehiago produzitzeak arrazoi indartsuago dirudi justiziazko egiturak eta askatasuna segurtatzeak baino. Sozialismoa ekonomismoan erori da. Marxek ere gogotik onetsitako utilitarismoa bere buruaren kontra itzuli da.

d) Ilustrazioa

Ilustrazioak humanismoaren aldean jardupide hagitz diferentea hartuko du. Humanismoak Kaisergoaren eta Elizaren autoridadeari "jakituria zaharrarena" —grekoena— kontrajartzen zion. Dena den, norberagandik at, tradizioaren ohoreak eutsia eta burua azpiratu egin behar zitzaiona zen autoridade hau ere. Ilustrazioak radikalkiago dihardu: arrazoimenari bakarrik aitortzen dio gidařitzarik. Arrazoimenaren arabera antolatua bakarrik errespetatuko du. Descartes aipa daiteke berriro, jakitatearen giltzarri edo orpo absolutu bila, honen arabera ezagupideen eraikidura guztia zehaztasun matematikoz altxatzeko asmoz. Hain zuzen Descartes jarri ohi da filosofiaren Aro Modernoaren hasle bezala. Baina bere ondoan Bayleren kritizismoa ere ez dago ahazterik: Feuerbach oso Bayle zale izandu bait zen, eta Feuerbachen jarraikile Marx. Bayle kartesiano eta eskeptikoak —*Dictionnaire historique et critique*, 1695— erlijioa ta arrazoimena elkar kontraesaka ikusten ditu. Rotterdamen hil zen.

Frantzian arrazionalismoa bazen, Ingalaterran materialismoa ausartu zen tradizioen kontra: enpirismo (J. Bacon) eta sensualismo (Hume) giza lehenik. Baina inglesek espekulazioetarako baino natur azterketarako (Newton) zaletasun gehiago erakusten zuten, aldi berean oso natur maitte agiri zirelarik (naturalismo inglesa), biotan askatasun eta aurrerapen bila. Ingalaterrako tradizioak eragindura asko edukiko du Alemanian, Kant zehar.

Denbora hitsak ziren eta ilustratuek herbeste asko ezagutu behar izan zuten. Holanda zen orduko iheskari guztien babeslekua. Inglesak ala frantsesak han batzen ziren. Holandako ilustrazioak eragin handia edukiko du atzera Europan (Spinoza), humanismoaren zuziak ere bizturik irauten bait zuen hemen.

Humanistek kasta berezi izpiritu aristokratiko bat osatzen zuten. Ilustratuak askozaz ere gehiago zuzentzen ziren herria-

rengana. Ilustratuen ideia bilduma gisa *Enziklopedia* ezagutzen da, eta Euskal Herrira ere ailegatu zen. Hau egin zenerako nazio bakoitzeko ilustrazio joerak elkar-hartuta zeuden. Eta kritikaren indarra ere oso desarroilaturik zegoen: bazter guztiak harrapatzen zituen. Hura tradizio guztiak ankar gora bota eta txikitu beharra. Montesquieugandik hasi ta Voltaire barna Rousseauganaino izugarrizko enpeinu gizarte kritikoa nabari da nonahi. Enziklopedistek isuri ezberdinetako filosofiak profesatzen zituzten; halare, asmo funtsezkoenetan denak bateratsu zetozen. Diderotek ordu-artereko jakitate guztiaren berrikuste bat eskatzen zuen, arrazoimenaren kritikari eusten ziona bakarrik gordetzeko. Errebelazioa ez zuen zeharo arbuiatzen, baina "arrazoimenaren erlijio" batetara-edo mugatzen zuen. Voltaire batez ere Elizaren kontra ahalegindu zen. Bere ateraldi sonatu batek, halare, Jainkorik ez balego asmatu egin beharko litzakeela esaten du, bere deismoa ederki erakutsiz. Baina ilustratuen artean aboatzen zen deismoak bariante asko zedukan: Voltaire ala Rousseau, etc. Materialistak (Holbach, pis-ka bat Diderot e. a.) berak ere ez ziren beren artean ados. Hauetako radikalena Holbachek dirudi: materialista porrokatu, kondairaren determinismo absolutuan arras sinestuta zegoen, eta erlijio guztiak sorginkeria, irudihuts eta ixurba kaltegarritzat jo-zen zituen.

Ilustrazioaren ekarri ugarian erlijio kritikak zati koxkor bat baizik ez dago. Gizarte kritiko ziren guztiz, norbakoiztiar eta arrazionalista: arrazoimenaren legepean eratu nahi zuten gizartea. Beren presuposamendu positibuetan diferentzia handiak hainakoxe batasun bikaina dago beren kritikan Monarkiaren eta Elizaren aurka. Hemen begiratzerik ez dagoen gizarte kritikaren osakai bezala ikusi behar da beren erlijio kritika (7). Hots, funtsean gi-

(7) Ik. R. Arregi, *Politikaren atarian*, 1969, or. 120-127 (Montesquieu), 127-137 (Hobbes), 138-144 (Spinoza), 144-147 (Rousseau).

zarte konkretu bat kritikatu zkritikatzen dute erlijioa. Beren "erlijio arrazionalak" Jainkoa aitortzen zuen, baina errebelaziorik ez, Elizarik ere doi-doi hortakoz. Kultorik ere ezin, eta gutientgienik dogmarik. Erlijio naturala errekuperatu nahi zuten, eraskin "positibu" guztiak kimaatzuz: lege, etc.

e) Marx eta Engels

Marxen erlijio kritika tradizio kritiko honen barruan dagoela esan dut. Bukatzeko, tradizio honetan ere luzarora ba direla dogmakoiak eta liberalak, ezkertiar eta eskuindarrak, astoak, tximuak, zakurrak, azeriak, papagaioak, kukuak eta giza zoologia guztiko ordezkarri pijoak esan behar. Eta libre dabilzala. Tradizioaren gainean ez baino azpian dabilen asko dago, izan ere, eta tradizio bat profesatzeagatik ezkertiarizat hartu ohi du bere burua.

Hainbesterekin honetaz nahiko izango da.

Marxen erlijio kritikari buruz ez dadukat zorionean zergatik luzaturik, M. Pagolaren liburuska bat horretaz gertu, nire hau orduko seguru asko (Irakur Sailean) argitaraturik egongo bait da. Hiru maila berezi ohi zaio Marxen erlijio kritikari:

- 1835-1842 urtetakoa, erlijioa ilustrazioaren antzean *inpos-
tura* gisa kritikatu: horrela engainaturiko gizonak ezin izadia menpera eta ez autokontzientzia garbirik lor dezake. Apaizak-eta jendearen engainatzaile hutsak lirake.
- 1843-1845: problema ez dela hain simplea ikusten du, ta erlijioa *norgaltze* edo alienazio gisan salatuko du orain. Hegel eta Feuerbachen ondotik, gizonaren naturaleza sozialetik aldarazte eta galtzea dirudi erlijioak. Honetakoz, inork engainaturik ez baino norbera engainaturik dabil sineslea.
- 1845 ondorengo erlijio kritikak *norgaltze* haren iturburu eta kausak bilatuko ditu: *gainegitura* izaki, gizarte klase

banatuan nahitaez sortzen da norgaltze erlijiozko *ideologia*, kompensazio legez. Erlijioa ideologia gisa kritikatu da. (Ideologia: errealidadearen kontraespilu faltso).

A. Russo ta R. Lanzonik: Du point de vue de la connaissance, la religion est une conscience inversée du monde, c'est-à-dire une conscience fautive et illusoire, engendré par le renversement et l'altération des valeurs humaines par la bourgeoisie. Du point de vue éthique, la religion est l'opium du peuple en tant qu'elle empêche l'homme de prendre une part active à l'effort de désaliénation et de transformation des conditions sociales. Du point de vue historiko-politique, la religion est un élément de conservation et un instrument de répression aux mains de la classe dominante.

Azterketa hau, erabat gainegiturena bezalaxe, Marxek behin adinekotuz gero utzi egin zuen eta ez zuen jarraitu, bere arta beste zeregin batzuetara itzuliz.

Engelsek, XIX mendeko naturalisten tesi txit zabaldu bati atxikiz, beste ikuspide berri bat erantsiko dio "marxismoari": zientzia naturalen eta erlijioaren kontradizioarena (erlijioaren eta eza-gupide-teoriaren hauziak batuz).

f) Laburpen

In summa: ikusten denez erlijio kritika sozial-politikoaren eta filosofikoaren ibilbideak erlijio guduetatik Frantziako iraultza zehar XIX mendean ateismo militanteraino ailegatzen dira. Askoren eritzian *mendebalearen hondamendi* prozesoa bat izan da. Nik uste askatasun borrokaren martxa izan dela, Hegelek eta Marxek ebazten zuten moduan, sarri askatasun gutiko ta gutiagotarako izan bada ere.

Garrantzizko da hauxe, oraindik: 1) erlijio kritikak materia-

lismoarekin bategitea (Feuerbach-Marx) (8), eta -2) liberalen usadioko eboluzionismo historizistaren pentsabideak erlijio kritika marxistaren barruratzea (Engels). Autore sobietarrek Marx eta Engels bion artean diferentziarik ez balego bezala aipatzen dituzte. Halare, zientzien aurrerapenarekin erlijioaren azkena datorkeen itxaropenerako Engelsek bai, baina Marxek ez du onarririk ematen. Marxentzat klase banakuntza gainditutakoan erlijioa suntsitu egingo da, suntsipen horretarako beste kausaren batzu behar gabe.

g) Gaurko marxistak

Ezagunki prognosi horiek ez dira bete. Klase mailak desegin omen dituzten gizarteetan ere, lehenagoko edo horietatik kanpora bezalako goitibeheitiak egin ditu erlijioak: gerra ondoren indarberritu, konfortarekin ahuldu, hirietan laborantzan baino gehiago, etc. Eguzkialde komunistan erlijioa ez da mendebale kapitalistan baino gehiago makaldu. Eta han klaseak oraindik arras gainditu ez direla osteratzeak ez du asko laguntzen, hain zuzen klase diferentziarik gutiena zegoenean —gerra ostean— agertu bait zen erlijioa gartsuenik eta gerora diferentziak agertu eta atzera egin ere. Guzti honek erlijioaren arazoa berraztertzerantz behartu du.

Erlijio azterketa marxistan ikuspegi berriak sortu dira, beraz (9). Eguzkialde komunistan, dudarik ez, oraino azterpide klasiakoak dira nagusi. Ta ez dago pentsatzerik bide berritan sarturiko marxistak bapatean erlijioaren apologeta bilaka zitezkeenik ere. Baina giro aldakuntzak tesi klasikoak urtzen dituela ikusten da.

(8) Feuerbachek berak ez zuen bere burua inola ere materialistekin batera jarrita ikusi nahi, baina materialista gisa aipatu ohi da arrunki. Halare, egunotan Althusseri berriro iruditzen zaio "necesario tratar con mucha precaución las «declaraciones materialistas» de Feuerbach", eta uste dudanez ez arrazoirik gabe. Ik. L. Althusser, *La Revolución Teórica de Marx*, 1967, or. 154.

(9) Honetaz ik. nire "*Gaurko marxismoa erlijioaren aurrean*", JAKIN, 26, 1967, or. 49-64, eta "*Katolikoan eta komunisten arteko elkarrisketas*", BRANKA 6, 1968, or. 12-25.

Prozesu hau mendebalean eta Hirugarren Munduan askoz ere oztopotzeki eta ausarkiago doa, Sobiet Batasunaren erakarmentan radio hurbil-hurbileko lurraldeetan baino, hautako kultur desarroiak Sobiet Batasunekoak kondizionatuta kausitzen bait da.

Joera parzial ezberdinetatik doa berrikuntza hau. Lehen mailan erlijioari alde positibua eta dohain begiragarriak aitortu dizkietenak daduzkagu: A. Schaff, Aragon, etc. marxismoak dohainok bereganatu zituztena nahi lukete. Etorkizuna paratzen kristautasunak bere ekarria jar dezala beste batzuek: Garaudy. Dohainok humanismoa, pertsonaren begirapena eta gizarteko hartuemanen alde pertsonala, moraltasun unibertsala, etc. dira. Sozialismo azpiko erlijioaren lehenengo azterketa soziologikoak E. Kadlecova txekiarrari zor zaizkio (10).

Andre hau Dubcek aroan erlijio arazoetako ministro izan zen. Sozialismoaren azpian gizonak erlijioaren beharra sentitzen darraren ondorioa ateratzen zuen: *Erantzun bat eta bera ematen digute teoriak nahiz esperentziak: erlijioak bere konpentsazio betekizuna betetzen darrak gure artean ere, ta horri eskerrak, oraindik ere gure gizartean tinko irauten du.* 1960gn urteetan emaitza berdintsutara irixten zen zenbait soziologo yugoslavo: E. Cimic, M. Kersevan, etc. Mendebalean deliberatuzkiago aitortzen dira erlijio kritika marxista klasikoari buruzko arranguraok, Italiako marxisten tartean batez ere.

Azterkari enpirikuona baino aldakuntza handiago ta esanahitsuagoa adierazten du, halare, filosofoenak. Holakoren batzuek marxismoaren oinarri "kristauak" aipatzeraino ailegatu dira, eta gizarte makinal honetan positibismoari buruz-buru gizonaren defentsan marxismoak eta kristautasunak elkar hartuta jokatu dutela itxaroten dute: Garaudy, Machovec, etc. Gizarte hase eta

(10) Ik. in *Disputation*, 1966, Kadlecovaren *Kirche und Gesellschaft. Ergebnisse einer soziologischen Erhebung in der CSSR*, 235-253.

maneiatuak gizona berdinkatu, barne hustu, errobot bihurtuko duen amenazoaren aurrean elkartuta.

Filosofo marxisten batzuek gizonak erlijioa berezko duela esateraino heldu dira. Bai sentimentuen aldetik, bai pentsatze logikoak absolutua eta baliogoak nolabait inplikatzearen aldetik. Holatsu, adibidez, Kolakowskik. Erlijioa norgaltze, gainegitura, e.a. diren kritikak ez dituzte inolaz baztertzen; baina guzti horiek gabeko gizona eredu irudipen edo helburu soila dela jakinez dagite kritika hura, erlijioa ezeztatu eta xahutu ez baino aldarazi egingo duten susmoarekin.

Ohartaraz dezadan, bide nabar, erlijioaren kontrako borroka iraultza burgesaren ezaugarri eta, sozialismoan, marxismo leninistaren gauza dela, batez ere, marxismo soilarena baino gehiago. Erlijioaren kontra zuzenki, esan legez, iraultza burgesa zuzendu zen, burgesiak —erlijioari arrazoia kontrajarriz— Aginpidea lortzeko Elizari eraso beharra eduki izanik. Marx eta Engels kondairako agertokian azaldu orduko buruturik zegoen borroka hori, Marxek propio halaxe dioenez. Borroka maila berrian, kapitalismoa indartuz gero, erlijioa burgesiak bezala zuzen-zuzen ez baino zeharka, indirekte (bakarrik) konbatitzen omen da. Langile mugimendu sozialistan erlijioaren kontra su ta fu anarkistak arituko dira. Engels baitan, aldiz, honela irakurtzen da (Anti-Dühring):

Y cuando ese hecho se cumpla, cuando la sociedad, posesionándose del conjunto de los medios de producción, y dirigiéndolos sistemáticamente, se haya librado a sí misma y a todos sus miembros de la servidumbre en que se mantiene por los medios de producción que ha producido, y que se le oponen como fuerzas extrañas e irresistibles; cuando el hombre, no contento con proponer, disponga; entonces, **sólo entonces** (nire azpim.), desaparecerá el último poder extraño que aún se refleja en la religión, y con él desaparecerá también el mismo reflejo religioso, sencillamente porque ya no tendrá

objeto que reflejar. Pero el señor Dühring no puede esperar a que la religión muera de muerte natural, y procediendo más radicalmente, supera a Bismarck y decreta las leyes de mayo, agravadas, no sólo contra el catolicismo, sino contra toda religión en general; lanza sus gendarmes del porvenir contra la religión, le concede el martirio y, por consiguiente, una más larga vida. Doquiera volvamos los ojos, tropezamos en el señor Dühring con un socialismo específicamente prusiano.

Errusia ksarista, ordea, Prusia bezalaxe feudalismoaren eta kapitalismo hasieraren artean kausitzen zen. Eta Leninen teorian ere behinolako burgesiaren tema ta jokabide asko berbiztuko da, horien artean erlijioa zuzenki ta direkte burrukatzeko lehia, ateismo militantea.

Halabaina, azterpide klasikoen eskasia eta moztasuna salatu gehiago egin da orain arte, haren ordeztasunak berriak landu baino. De facto, kontzientzia erlijiosoaren, kontzientzia horren gaiaren (sineskaien), eta gizabide edo jardupide erlijiosoaren azterketa bana eta bakantzeko joera, eragozpen asko jarri izan arren, eguzkialderantz hedatuz doa. Berezikuntzaekin marxista hainitzek kontzientzia erlijiosoa eta sineskaien azterketa utzi eta sinestunen jardupidearekin bakarrik aritu nahi lukeela dirudi: S. Alvarez (*Nouvelle Revue Internationale*, 1965-eko ekainean) eta komunista espainolen batzuk joera hau hartu duten antza dago, eta Alderdi Komunista espainola ofizialtsuki ere gisa horretara agiri da azken urteotako bere agerkerietan. Bide honetatik urrutienaren diren marxistak ia neopositibismoarekin jotzen dute: Jainkoari buruz mintzatzeko marxismoak kimikak edo matematikak baino eskubide gehiago ez daudukala esateraino etorri da, esaterako, J. Hindel marxista austriarra, marxismoak izaki konkretu materiala positibuki aztertzen duela-ta.

h) Positibismo logistikoa

Eta hain zuzen Austria izan da neopositibismoaren, positibismo logistikoaren habia. Descartes edo Kantez gero filosofia ezagupide teoriko da behinen-behinenik. Jakitearen taxua eta neurriak zehazten lehiatu da, ezagupidea formalki ikertuz gehienbat. Positibismo logistikoa natur jakintzen filosofia da, eta Carnap ala Neurath, Wittgenstein ala Russelez gero, *esaldi baten zentzua bere egiztagarritasunean datzala* baitetsiz abiatzen da. Jainkoari buruzko esaldiak, ordea, *Jainkoa izaki gorena da=Jainkoa x da =x x da*, tankerakoak dira, esanahirik gabeko, esaldi ez baino sasiesaldi, gramatikalki zuzen baina logikoki barrutik huts eta itxuragabe, inkognita biko esakun alegia. Berdin Jainkoa trazendente dela esaten bada, ez da Jainkoa zera edo "zeragarri" dela esanez baino gehiagorik adierazten: x ezezagun bat beste X batekin deskribatu bait da. *Horrelako esaldiak ez egiazko eta ez faltso dira*, ebazten du Bensek, *Zergatik ateista izan behar den* artikuloan. Esaldiren bat zentzudun izateko esaldi hura zein baldintzapetan egiazko eta zeintzutan faltso ager daitekeen, egiazta daitekeen hortakoz, adierazi beharra legoke. Irakaspen erlijiosoek, bada, ezin bizitzari zentzurik emateko balio lezakete, beren baitan zentzugabe dira-ta.

i) Estrukturalismoa

Positibismo logistikoak eragin dio estrukturalismoaren sor-kundeari. Honek ere agnostizismoan etsi dio: bere azter kategoriatik kanpora utziko du erlijioaren egia ala gezurra garbaltzea (11), erlijio fenomenoaren azterketa formal hutsera mugatuz.

(11) Ik. E. Topitsch, *Philosophie zwischen Wissenschaft und Mythos*, in "Die Zukunft der Philosophie", 1968, or. 203-221. Neopositibismoari buruz marxismoaren ikusgunetik ik. orobat A. Schaff, *Introduction à la sémantique*, 1968.

Marxistak neopositibisten ondoan aipatzea oso badaezpada-ko da, noski. Neopositibistek, ikus daitekeenez, batez ere sineskaiaren azterketa logikoan ari dira; marxista "neopositibistek", aldiz, sinestunaren gizabidea ikertzen dute, geroz eta gutiago sineskaia. Hau azterkatu ahal izateko metoduetan ere atzeratuta gelditu bait dira. (Pertsonak egoera jakin batzuen aurrean nola erreazionatzeari bakarrik jaramon dagion *behaviourismoari* hurbiltzen zaizkiolarik, beraz). XVIII mende azkenaz gero European gailen zegoen historizismoak naturaleza eta kondaira arras banatzen zituen, biontzat metodu guztiz ezberdinak erabili behar zirela zerizkion. Kondairan esperimenterik ez da posible, dena isurian dago, ez dago ez gizon eta ez fakto aldaezinik, dena desarrolloan eta eboluzioan dabil. Arrazionalista ilustratuek uste zutenaren kontra, ez dago betiko natur lege orokorrik, ez araubide absoluturik. Kondairaren lehenengo adierazpen "historikoa" espekulatibu izan- du zen (Hegel). Gero azterketa positibua sortu ta indartu ala (Comte, etc.), metodu historikoak are orijinaltasun gehiago gal- tzen zuen natur jakintzen aldean, Marxen baitan bertan nabarmen dagoenez. Marxek kondaira isurkorraren burutazio historizistari eutsiko dio, baina natur jakintzen erako legeak bilatuko ditu, kondairaren adierazpenerako intuizio, kontenplazio mistiko edo direlakoak arbuatuz (12). Baina legeak ezartzeak fakto histo-

(12) Problemaoi buruz marxista estrukturalisten lana gogarazi beharra dago, ik. J. Piaget, *El estructuralismo*, 1969: "Esto nos lleva al problema de la historia y a la manera en que L. Althusser y luego M. Godelier sometieron a un análisis estructuralista la obra de K. Marx, a pesar del papel esencial que atribuye al desarrollo histórico en sus interpretaciones sociológicas. Por lo demás, es evidente que en Marx hay un aspecto estructuralista, que llega a menos de la mitad de camino entre lo que llamábamos «estructuras globales» (...) y las estructuras en el sentido antropológico moderno, pues distingue las infraestructuras reales de las superestructuras ideológicas, y describe las primeras en términos que, aunque se mantienen cualitativos, son bastante precisos como para llevarnos lejos de las relaciones simplemente observables. La obra de Althusser, cuyo sentido consiste en constituir una epistemología del marxismo, apunta entonces, entre otros, a los dos objetivos muy legítimos de desprender la dialéctica marxista de la de Hegel y dar a la primera una forma estructuralista actual" (or. 107). Ikuskera historizis- taren eta estrukturalistaren arteko zerikusiak oso problematiko agiri dira, elkar osatu behar arren elkar ukatu ere aisa egiten bait dute: "En cuanto a las relaciones entre las estructuras y las transformaciones históricas, Godelier muestra, en

rikoaren berezitasuna laburtzen du derrigor. Kondaira geroz eta natur antzekoago adierazteko Marxen bultzada eta arrakasta handiaren alboan beste zenbait prozesu paralerro ere ba dago. XIX mendeko mundu begiespen osoak —natur jakintzek, soziologiak, sikologiak, e. a.— horrixe bait zeragion, presupostu idealistak sistematikoki desmuntatuz (estrukturalistek Marxekin burutu nahi luketena hain zuzen), gizona geroz eta “abereago” ta kondaira are natur antzekoago kausituz.

Historizismoak egitamu funtsean teologikoa zedukan, bere kriasiak (Dilthey, Troeltsch, Meinecke) nabarmen jarri zuenez. Isurian eta jarioan batasunik, ordenurik hautemateko eskatologia edo helbururen bat, kondairaren teleologiaren bat presuposatu beharra dago, gertakariak kondairaren helburu haren argitara juzgatzeko. Estrukturalistek, positibistek bezalaxe, zaputz egin diote jardupide horri.

j) Darwinismoa

Pentsakera guztiaren tankera aldakuntza eragipenik galante-
na eduki duten XIX mendeko gertakari zientifikoen artean darwinismoa ez da ahaztu behar. Eboluzio edo isuriaren legeak helburuaren aldetik ez baino jatorriarenetik bakarrik begiratzen hasi zen, egunotako biologoek eta (Monodek, esaterako) daduzkaten

una nota muy lúcida, el trabajo que todavía queda por realizar. Si se comparan las estructuras sociales con las categorías (conjuntos de objetos y de las «aplicaciones» posibles en ellos...), se puede determinar cuáles son las funciones permitidas o incompatibles con la estructura, pero para un conjunto de estructuras que forma un sistema queda por entender de qué manera las modalidades de conexión entre las estructuras «inducen en el interior de una de las estructuras conectadas una *función dominante*», y en ese sentido el análisis estructural actual debe ser perfeccionado, pero en estrecha unión con las transformaciones históricas y genéticas. Desde este punto de vista, Godelier (que completa en forma notable el análisis de Althusser sobre la contradicción en Marx) subraya, es verdad, la «prioridad del estudio de las estructuras respecto del de su génesis y su evolución», y señala que el propio Marx siguió este método, al situar a la cabeza de *El Capital* una teoría del valor” (or. 108-109). Helburua garbi dago: “Estructura y función, génesis e historia, sujeto individual y sociedad, se vuelven, pues, indisolubles en un estructuralismo así entendido, y en la medida en que éste afina sus instrumentos de análisis” (or. 109-110).

aburuetaraino ailegatzeko. Lehenengoan Marxek eta Engelsek oso begi onez hartu zuten Darwinen agerpena. Baina darwinismoak hartu zuen abiada ikusirik, Engels batik bat, kezka eta errezeloz bete zen; halare, Engels joera darwinista eboluzionistari biziki hurbildu zitzaion. Joera hau mundu ikuskera positibista, naturalista osatu bat izateratuz gero Engels atzera urundu zen, eta berekin batera, marxismoa tradizio haren ibaitik irten eta bakan-du, isolatu egin zen. Haatik ere ia zientzia aldaska guztiek joera hari jarraitu zioten, eta bere erakarmenak egunotara arte marxismoarentzat tentazio bat eta desafio bat izaten jarraitu du. Leninek Haeckel guztiz gorensten zuen, Engelsek kondenatu egin zuela jakin gabe nolana ere. XIX mendearen azkenetan eta XX garrenaren hasieran marxismoa mila joeratan kraskaturik agiri zen, eta zientzietan urtuko zela ere ba zirudien. Urriko Iraultza sobietarrak marxismoaren adierazpide ofizial bakarra finkatuz marxismoa denboraldi batetarako krisi haretatik salbatu bazuen ere, zientziak eta filosofia (honez gero ideologia) marxista hitzez bateginaz, baina de fakto apartatuz bakarrik lortu zuen hori. Soziologia, psikologia, errelatibidadearen teoria, Lysenkorena eztako genetika, etc. "burges" deklaratu. Baina zientziek aurrera segitu dute, eta zientziekin batera filosofiak ere bai. Mendebaleko "materialismo" positibistari, horregatik, sobietarra ideologiko eta funtsean erlijioso iruditzen zaio.

Askotan berdin entzuten diren resultaduak emango dizkigute zientziaok eta marxismoak. Beharrik, gainera, Marxen ikuskera zientzien barruraturik bait dago. Baina emaitzaok itxuraz berdin agiri arren, pentsakera horizonte ezberdinetan ikusten bait dira, balio diferentea hartzen dute. Erlijioa konpentsazio bila sortutako alienazio dela esatea, adibidez, marxista klasikoei erlijio kritika bat iruditu zaie, eta gaurko mila sikologori esplikazio bat besterik ez, kritikarik batere gabe. Berdin berdin egin ditezke maitalearen, protestatzaileen, iraultzagilearen, artistaren, filosofoen etabarren

sikogramak, makina bat konpleso eta konpentsazio bilarekin guztioak ere. Eta zergatik ez, gainera.

k) Non dago gaur erlijio kritika

Filosofian ia betidaniko joera izugarria dago ezagupide zehatz ohi deritzana edozein ezagupide zuzenen, egokiren neurri eta eredu ezartzeko. Hots, filosofiaren kondaira filosofia fisiko-matematikotzearen desarroiloa dela esan daiteke (bere kontraioekin, noski). Aristotelek Platonen paradigma matematikoen analogian definitu zuen zientzia, ezagupena. Descartes, Newton eta Kantek ere filosofia matematikaren arabera moldatzen ekin zioten. Berdin Wittgenstein edo Russellek, beharbada matematikari baino gehiago fisikaren ereduari jarraiki oraingoan. Pragmatista amerikanoak daude hemen: Ch. Sanders Peirce, W. James, J. Dewey. Ez dadukagu honetaz luzatzerik, baina hemen diferentzia sustraiko bat dago Hegelen tradizioko filosofia era guztiei buruz buru. Azkenean neopositibistek —*nota bene*, natur eta giza jakintzen banakuntza berriro destainatuz, zentzuaren galdera baztertuz hortakoz— fisika dadukate ezagupidearen eredutzat, eta beren azterkizuna isurian haina ikertzen dute egonean (egitamuak). Zentzuaren galdera egiarenera itzuli da horretara, eta egiarena logikarenera, logikarena berriz hizkuntza azterketa edo filosofiarenera: filosofiaren (egiaren) arazoak, hau da, zientziaren azterketa logikoarenak ez dadukate “errealidadearekin” zerikusirik, ezpada hizkuntzarekin. Ezagupena, izan ere, konzeptuekin edo faktoekin ez baino esaldiekin hasten da, hasi, eta hoen egiakzotasuna ere esaldi sistema osoan kontradiziorik sortu gabe konbinatu ahal izatearekin ez besterekin erakusten omen da (13).

(13) Zirriborro eskematiko hauen ondoren obligaturik nago irakurleari gaiok seriooki azterkatzeko premia aitortzera. Euskerazko literaturarik ez dut ezagutzen. Txillardegiaren estrukturalismoari buruzkoak aparte, eta hoek ez diote logikaren arazoari ta ezagupide teoriarenari asko begiratu. Erderazko literaturarik ere ezin eman nezake, baina idanik asko dago eta irakurleak berak neke handirik gabe bila dezake.

Marx, bada, prozesu antihistorizista (agian posthistorizista bakarrik) radikal baten hasieran dago, gaurtik, hots, prozesuaren gaurko mailatik begiraturaz oraindik franko historizista agiri delarik. Leninez gero —*Materialismo eta Enpireokritizismo*— marxismoak ez du gehiago prozesu honetan parte hartu (14).

XIX mendeaz gero zientzien aldetik erlijio azterketak marxismo klasikoak egin nahi ez duen banakuntza, espezializazioa ezagutu du. Historiak, soziologiak eta sikologiak erlijio bizitzaren formak eta iturburuak fenomenologikoki azter ditzakete, baina (beren gaurko metodekin) ez forma horien egia ala gezurra neurtu. Izpirituetan, Jainkoetan, pekatuan ala zeruan, etc. sinestea halako eta holako eragipen sozial edo pertsonali zorko zaio, nolana hiko istintori ausaz, eta agian nola hala esplikatu lezakete zientzia horiek zergatik nola zerbait sinesten den (15), baina ez zer sinesten den eta are gutiago sinetsi egitea bera.

Sinestea bera, nolabait behinik behin, sikologiak azter lezake. Eta erlijio fenomenologiak zer sinesten den formalki argitu. Sineskaiaren egiaz epaitzea, ordea, soziologiari, sikologiari, etc. ez baino filosofiari legokioke (zientziek, horregatik, arduraz hori gabe azterkatzen dute erlijioa). Baina filosofiari egiaren irizpidearen (kriterioaren) problema jartzen zaio bat batean. Eta hau, gorago esan bezala, positibismoak behintzat zientzietatik hartua du. (Beraz, Marxen eta Engelsen —*ad casum*, Leninen— erlijio kritiken artean zehazki bereztea ez da arlo akademiko hutsik, ia oinarritzko ere baizik: marxismoak erlijio kritika soziologikoa —iadanik sinestunek ere onar lezaketena— bakarrik, ala filosofikoa, eza-

(14) Gaur arte, batik bat, Ik. M. Godelier, *Notas sobre los conceptos de estructura y contradicción*, in *Autore askoren "Aproximación al estructuralismo"*, 1969, or. 23-40.

(15) Alde honetatik azterketa guztiz jakingarriak egin dira: monoteismoan, adibidez, Egiptoko monarkia absolutistaren, Israelgo nomadismo eta geroagoko zentralismoaren eta Greziako metafisikaren elementuak hauteman daitezke. Gauza bat dira osakal horien kausak, halare, eta beste bat monoteismoa bera, bere baitan nahiz bere eraginduran kondaira zehar.

gupide teorikoa ere egin behar ote duen, eta baiezkoan nolakoa, hau Markez gero hainbeste aldatu izanik). Hori horrela, aro "postmetafisikoa" —azken urteotako literaturan gustora esan ohi denez— erlijio kritika baino erlijio gabezia bakun gehiago dago, eta honek erabakitzen ditu gaurko erlijio kritikaren forma eta funtsa ere.

Teologiarentzat ez, nolana ere, erlijio kritikarena baino problema batere sinpleagorik.

1) Marxisten gaurko kritika joerak

Problemaotara berriz ere itzuli beharra egongo da saiakera honetan. Atal hau bukatzeko, bada:

Nola dago filosofia sobietar erlijio kritikoa desarroilo honi buruz buru? Laburki esanda: kontra, —edo kasorik batere egin gabe—. A. Schaffen zerak oso-osorik balio du filosofia sobietarrentzat:

La sémantique, sous la forme qui nous est aujourd'hui familière d'une théorie logique et philosophique, est une discipline relativement jeune... Assurément, au cours des années écoulées on a vu paraître dans la littérature marxiste plusieurs publications critiques concernant la sémantique. On peut toutefois affirmer avec certitude qu'elles ne sont pas un titre de gloire pour cette littérature (16).

(16) A. Schaff, op. cit., or. VIII. Eta areago, filosofia honek signifika-tzen duen aurrerapena, arras baitetsi ez arren, zuzenesteko eta marxisten haren kontrako jokabidea gaitzesteko: "Dans la littérature marxiste, la conviction était unanime que pour être efficace sur le plain idéologique, la critique devait désarmer et annihiler l'adversaire, que par contre reconnaître la valeur de certains de ses arguments revenait à faire de l'"objectivisme" académique et à fausser le sens de l'analyse. La crainte de se voir accuser d'objectivisme académique pèse de tout son poids sur la science marxiste, particulièrement après le discours fameux de Jdanov dans la discussion sur la philosophie (1947). On évitait ce reproche par un moyen très simple: on n'exposait, dans les opinions de l'adversaire que ce qui était manifestement faux ou erroné, faisant le silence sur ce que était vrai ou plus encore sur ce que était hypothétique, sujet à discussion, neuf en un mot. Il est évident, qu'il est aisé de vaincre un adversaire ainsi accommodé. Il est évident aussi que, du moins en philosophie, il est aisé d'accommoder ainsi l'adversaire:

Halare, premiazkoa du marxismoak, txit premiazko, desarroilo hortaz arduratzea, *aussi bien pour faire assimiler à la philosophie marxiste le champ d'investigations réel de la sémantique que pour soumettre à un critique éventuelle ses abus philosophiques.*

Arrunki hori. Erlijio arazoaz mendebalean zientziek egun daramazkiten bideak ere ez dira filosofia sobietarraren gogozko. *Ugrinovicek* deritzanez:

- a) Erlijio azterkari positibistek —J. H. Leuba, W. James, W. Wundt, E. Troelash— kontzientzia erlijiosoa azterkatze-koan kontzientzia honen eta errealdarearen arteko harremani begiratu gabe, hots, kontzientzia bera soilik azterkatzen bait dute, erlijioari neurri ezagupide teorikoak hartzea zabartzen dute. *Ugrinovicek* ezin du hori onartu, metodu horrekin irudipen eta ideia erlijiosoen egiaz ala gezurraz galdetzeko lekurik ez dago-ta.
- b) Erljioaren jatorria instinto antzeko *zentzu erlijioso* natural batetan ikusi uste duten sikologoek ere —J. W. Allport, D. A. Wells, etc.— erlijioaren balorazio ezagupide teorikorik gabe azterkatzen dute erlijioa, eta sujetibista dira gainera. Autore hauei ez die inporta trazendentzia bera zer den, irudipen eta sentimendu erlijiosoak bakarrik baino.

pour un matérialiste, les principes de l'idéalisme paraissent aussi absurdes que ceux du matérialisme aux yeux des idéalistes. Si nous ramonnons donc les opinions de l'adversaire à ces principes absurdes (à notre sens du moins), ce qui ne nécessite en général qu'un tout petit effort, nous pouvons remporter un triomphe facile... L'affaire ne serait pas en fin de compte si compliquées et le prémède à la critique négative si difficile à trouver, s'il n'y avait, à la base de toute cette histoire, un malentendu beaucoup plus grave et beaucoup plus fondamental. La conviction selon laquelle la fausseté de certaines thèses exposées dans un ouvrage annule automatiquement la validité de toutes les autres est fondée sur une conception erronée du progrès de la science qui suivrait quelque ligne droit imaginaire et dans laquelle certains systèmes théoriques représenteraient la pure vérité, d'autres la pure erreur. C'est un non sens évident, que la moindre confrontation avec la réalité permet de réfuter. Mais on voit par là quel rôle les mythes peuvent jouer même dans le progrès de la science. Dans l'histoire de la science, le progrès ne se fait pas selon le petit schéma bien commode du «noir» et du «blanc». Il n'y a pas de courants qui aient le monopole de la vérité, comme il n'y a pas de courants qui aient le monopole de l'erreur" (or. 53-54).

- d) Freuden kontra, gizasemea izaki soziologiko ez baino biologiko bezala (?) hartzen duela uste du Ugrinovicek, norbakoitzaren neurosiak gizarte osoari gaineratuz. (Freudek, alegia, erlijioa neurosi kolektibutzat daduka). Ugrinovicek areago dioenez —neurosi kolektibo hori ezin gaindituzko dela derizkioten sikologoengatik agian— sikologia burgesiak Elizaren zerbitzuan jarritako sasizientzia omen da. Sic.

m) Gaurko euskal erlijio kritikaren arbasoak

Nola dago euskal kultura filosofiaren eta zientzien esandako desarrolloari buruz?...

Historikoki begiratuz piska bat elkar gainka eta beste piska bat elkar joka desarroilatu diren tradizio adaskak daduzkagu. Nire ustez Euskal Herriko ezkerraren ezaugarri eta dohain bat izandu da, halare, eklektiko izatea, —nahiz eta garaiotako radikaltasun irritsari eklektizismoa bereziki higuin izan—. Gure herriska eta hauzoetako “gorriek”, guztiz liberalki, darwinismoarekin, marxismoarekin, Ilustrazio arrazionalismoarekin, protestantismoarekin eta eskura zetorkien edozerekin arrazonatu ohi zituzten beren aburu kritikoak. Horren arriskuak nabarmenak dira. Baina, egunoroko bizitzan, sistema logiko garbi batenak baino handiago direnik nekez esan daiteke. Horrelako nahasketak, egiazki, gogaramendu fragmentarioa bakarrik, eta ez barne kontradiziorik gabekoa, osa lezake. Baina Maok Txinagatik esanak gurerako ere bidezko dirudit: “Hartu, guk darwinismoa, demokrazia —Washington eta Lincolnek erakusbideztatua—, XVIII mendeko filosofia frantsesa, Feuerbachen materialismoa, Alemaniatic marxismoa ta Errusiatik leninismoa bezalako gauza ezberdinak hartu ditugu. Txinarentzat on eta probetxugarri den oro hartzen dugu herbes-tetik”.

Hauxe bakarrik litzake desiragarri: hori egiteko izpiritu askatasuna, egin eta gero galdu ez baino gehiagotzea.

ERLIJIO KRITIKA SOBIETARRA

Sobiet Batasuneko filosofia praktiari lotu loturik dago. Ez berezko eta ezinbestezko loturaz bakarrik, lotura pragmatikoki planegindakoekin ere baizik. Eta bidezko da. Soziologiaz beste hainbeste balio du horrek. Izan ere filosofia eta soziologia sobietarrak banatzerik ez bait dago.

La sociologie soviétique de la religion est au service de la stratégie anti-religieuse du Parti. Elle ne jouit d'aucune autonomie et n'atteint, ni dans son contenu, ni dans ses méthodes, un caractère scientifique (Russo-Lanzoni).

Eragikor ote da kritika hori, bere lehen-lehenengo legeak eskatzen dionez? Oso zail da erantzuna, datuak falta bait zaizkigu.

Erlijioaren kontrako kanpainek Sobiet Batasunean ez dakarte itxaron hainako eragindurarik behinik behin: behin eta berriz agertzen da prentsa sobietarrean keixu hau. Aurten bertan (1971) Harmada aldizkari *Izar gorriak* (Krasnaja swesda) geroz eta soldadu gehiagok bularrean medaila eta gurutze daramala salatzen du. Gazteriaren *Komsomolskaja Prawda*-k Kieweko gazte askok isilpeko elizkizunak antolatzen dituela. *Eesti Kommunist*-ek (Estonian) Kothka-Järve zentro industrialean 16 eta 18 arteko gaztetatik ia %30 sinestun izan eta elizara doala. *Prawda wostoka*-k Usbekistanen baptisten sekta bortizki ugarituz doala, etc. (Dirudienez baptistak Sobiet Batasunean USA-ko *Jesus People* mogimenduaren analogo bat egiten dute). Erljio arazoengatik hauiez ere sarri entzuten da oraino. Eta isilpeko literaturan erlijiosoa omen da askozaz ere ugariena, nahiz eta azken urteotan politikoak

eta literarioak asko irabazi: Chislehurst, London inguruan, ba dago instituto bat, M. Bourdeaux-ren ardurapean, "samisdat" (literatura klandestino) mendebalean argitaratzeko (*Documentation Service on Religion in the Soviet Union*). "Samisdat" zaharrena eta ugariena erlijioa omen da, gehiena sektena, Eliza Ortodoso ofiziala Aginpidearekin aspaldi bakeatua izanik. Kritiko-koen ustez, egiazko jazarpenek justifika lezaketela dirudien baino martiri izpiritu gehiagoz beteta dago literatura hau. Beharbada 50 ta 60gnetako lehen urteen esperentziak eraginda bizi da literatura hau. Urte haietan, izan ere, proletario zintzoak ateista izan behar duela derrigor eta proletario fededuna proletario txarra dela irakasten zen. Fededuna aberriaren arerio dela ere bai. 1959-an 20 mila eliza zegoen SSSR-en (17): 1963-an erdia besterik ez. 1959-an 70 monasterio: 1963-an 15 bakarrik Batasun guztian. Leningradon 13, Moskun 40 (lehenago 700) eliza bakarrik dago. Zer esanik ez beheratzapen hori ez duela Elizari Aginpidearen anparoa erretiratzeak bakarrik eta ez inolako berezko desarroi-
 lok esplikatzen, Erresumaren laguntasuna batik bat Elizari aspal-
 dian kenduta bait zegoen ordurako (18*). Horrez gainera erlijio-
 tasun errusoa beti izan da bere moduzko samarra, eta bai gaur
 egun ere: Leningradoko lantegi handienetako batetan %4 langi-
 lek bakarrik sinesten du, baina estadistika berak jakinarazten di-
 gunez %32-k bataiarazten ditu haurrak (19).

SSSR osoari buruzko estadistika berriek (1966) %36 fe-
 dedun erakusten digute. Urrengo urtean azterpide diferentziatua-
 goekin Gizarte Jakintzetako Akademiako "Zientziako ateismo
 Institutoak" egindakoak hirietan %15 eta laborantza lurretan

(17) Sojus Sowjetskich Sozialistscheskich Respublik=SSSR, Sobiet Batasuna.

(18*) Ohar izardunok ikus saiaketaren azkenean eraskin bezala.

(19) SSSR-en andreak, etxeoandreak batez ere, erlijio kontuan duen eskua soziologikoki argitu gabe dago. —Sekten berri jakiteko ik. B. Feron, *Dieu en Russie sovjétique*, 1961. Areago, *Die innerkirchliche Krise in der Sowjetunion*, in Herder Korrespondenz 8, August 1971, or. 374-378.

%30 sinesle. Estadistikaok ez dira gehienetan oso fidagarri, diferentzia handiak eta ilungune ez txikiagoak agiri bait dituzte. Sinestunon gogaiera eraugitzeko haina zehaztasunik ez dago, beti entzuten denaz beste: sektak erruz zabaltzen ari direla. Doktor Mitin Zentral Komitekoak 1957-an *Woprosy Filosofii* aldizkarian erlijioaren berbizkunde bat somatzen zuen, eta berbizte hau geroz eta indartzenago doan antza dago, gazterian batez ere. Nolanahi ere sektena da irabazirik handiena, ez Eliza ofizialena. Baina Krutizyko Metropolita Nikolairi sineskotan gutienez 50 miliun sinestun ortodoso ba omen dago oraino SSSR-en.

Nauka i Religija (Zientzia eta erlijio) ateismoaren zabalkunderako hilerokoak horrela jakinarazten du: erlijioaren aurkako borrokak SSSR-en ez duela urrundik ere Leninek nahitako tankera eta oinarri zientifikorik lortu. Eta aitortza honen egia doblea da, iruditzen zaidanez: borroka bera ez da oso zuzen eraman. Baina areago, hitzon idazleak agian holakorik pentsatu ez izan arren, soziologia eta filosofia sobietarren erlijioaren balorazioa bera ere zientziatzko ez beste guztia da, eta hor dago batez ere komeria.

Erljio kritika sobietarrean ez bila ezer berririk. Aspaldiko tesiak entzuten dira beti. Nabarmen dago filosofiak mendebaleko European urraturiko joera berrienak eta SSSR-en jarraitu diren historizistak (historizismoa hemen izugarritzko gaitzaldian erortzen zen unean ekin bait zitzaion han bide honi) elkarrengandik hain urundu direla, ze zail bait da elkar aditzea, aurrez-eman eta problematika arrunt ezberdinekin dabilta enplegatuturik-eta. Irakurleak ezin ahantz lezake, halare, Sobiet Batasuna luzaroan Marxen heredentzia babestera beharturik egon dela, jokabide honen kontserbakorreriari, "ortodosiari" biziki zeragiolarik (20).

(20) Sobiet Batasunaren kritika desegoki iruditzen zail zenbaiti gure egoeran. Halaxe bait da, izan ere. Eta desegokitasun hori, beste inork haina edo gehiago, idazleak berak sentitzen du. Halare, gutien-gutienik nazio arteko politikaren edo kulturaren reporter bezala eta lehen-lehenik urrungoaz mintzatuz bertakoa adierazi nahirik dihardugunok kuida durik gabe gaduzkate funtsean Errepublika haletako

Polonian, Txekoslovakian eta beste Errepublikak Herritarren bazuetan aspaldi aldatu zen hauziotarako giroa, giro soziala eta politikoa lehenik eta filosofiako hizkuntza ta jardupideak gero. SSSR sozialismoa lortutako lehenengo herrialdea da, eta berak bakarrik egin behar izaniko ahalegin neurrigabeak, Iraultzaldian nahiz gero (interbentzio, blokeo, faxismoaren mehatxu eta eraso, Mundu Gerra, Gerra hotz), eta bere barruko nekeen esperentzia, karga astunegi bihurtu zaizkio. Marxismoaren interpretazio sobietarra zalutasunik gabekoa da, horregatik. Areago, azken aldiko filosofiagintzak ez dirudi SSSR-en Erresuma interes nazionalistek kutsatu gabe dagoenik ere, ideologia eta jokabide batzuen apologetikara beharturik kausitzen bait da, apologetika oro bezalaxe kontserbatzera hortakoz. Desiragarri litzakeen baino astiroago eta baldarrago mogitzen da, bada, filosofia sobietarraren desarroiloa:

Les nombreuses publications soviétiques sur la religion ne présentent aucun changement vis-à-vis de la thématique fondamentale de la Critique de la religion classique... (Ez da hala nonahi): La recherche sociologique est donc vue comme absolument insérée dans le cadre doctrinaire préformé du marxisme et elle indique les points concrets d'intervention dans la pratique visant à l'édification du communisme. A côté de ce modèle, toutefois, il en est apparu un second, dans les dernières années, dont les caractéristiques sont variables mais qui peut se ramener à une physionomie unitaire... Il est significatif que le problème crucial qui ait fait émerger cette seconde tendance dans les pays de l'Est ait été celui de la permanence de phénomènes d'aliénation à l'intérieur même des sociétés socialistes. Toute une série

gorabeherak. Gu hainean ba daude, bai, ta etorkizunean ere gure kritiken premiarik gabe burubidatu ahal izango dute noski. Beraz, hura kritikatu ez da hangoa kritikatzeko, eta bai etxekoa. Argiago aritzeko aukera gehiegirik ez dadukagu. Ezta aukera guztiak ongi aprobetxatzeko iaiotasunik ere guztiak. Hango problemek beren kausak daduzkate, gure kasurako (historia egiten ari ez geranez) aipatu beharrezko ez direnak gehienbat, geure erako eta geure kondizioen araberrako kultura eraiki nahita gabiltzanontzat. Herrien arteko egoeren konparazioan interesatuta daudenei dagokie kausa haien azterketa.

de spécialistes marxistes, partant de faits concrets, ont remis en doute le fait que le socialisme amène automatiquement la libération de l'homme (Russo-Lanzoni).

Ohar bat, azkenekoz: ateismo sobietarra ia bere propagandismoaren aldetik bakarrik ezagutzen da. Lehenengo, mendebale-raino halako literatura bakarrik irixten delako. Eta, gero, Sobiet Batasuneko literaturarik gehien-gehiena ere, buru honetan behintzat, ariurri hortakoxea delako. Areago, gai honi "zientifikoki" lotu zaizkion Autore sobietarrek ere jardupide dogmatiko bati segituz eta propaganda asmoz dihardute. Ateismoa zientifikoki probatzea, halare, bere kontrarioa probatzea bezain zail da: baina ateismoa ofizial denez gero horrexetan ahalegiteko obligazioa sentitzen da nonbait, Erresuma "ex professo teologoen" alde bestetarakoa sentitzen duten moduan. Interesekin egindako zientziak, ordea, ia beti zientzia baino interes gehiago eduki ohi du. Eta, azkenik, SSSR-eko borroka erlijioaren aitzia zientziazko baino sozial-politikoago, praktikokoago izan beharrean aurkitu da gaur arte, lan-gizaldrak Alderdiaren politikarentzat irabazteko. Autore sobietarrek berek aitortzen dute erlijio kritika zientziazko oso guti egin dela, horregatik.

1971-eko Alderdi Komunistaren Bilkura erabakietan erlijioaren kontrako borroka, lehenengo aldiz, utzi da aipatu gabe.

Hoek dira, dakidanik, gaurko Autore sobietar erlijio kritikorik (edo ateismo apologetarik) ezagunenak: A. F. Okulov, "Zientziako ateismo Institutoaren" Buruzagi, D. M. Ugrinovic, D. A. Suhov, L. N. Velikovic, M. I. Sachnovic, N. A. Gorbacov, N. I. Gubanov, J. A. Levada. Beren arteko diferentziak hain txikerrak izaki, eta huskeriei buruzkoak beti, lasai mintza daiteke filosofia sobietarraren erlijio kritika arrunt batez.

Gai honetazko mendebaleko hizkuntzarik gehienetan aurki daitekeen literatura apur bat:

- F. SKODA, *Filosofia sobiet-errusoaren erlijio kritika gaur* (Saia-
kera honetarako erruz erabilia).
- E. ADLER, *Eguzkialdeko propaganda ateistaren aztarren arrun-
tak*, Concilium 3 (1967).
- I. FETSCHER, *Erljio kritika marxistaren aldakuntzak*, Concilium
6 (1966).
- A. RUSSO ta R. LANZONI, *Sociologie marxiste de la religion
dans les pays de l' Est*, IDOC 34 (1970).

a) Filosofia sobietarraren erlijio kritika eta marxismoa

Erljio kritika filosofikoaren ihardukimenaz aritzekotan oina-
rriko da zein filosofiarena den ongi begiratzea. Eta filosofia so-
bietarra —SSSR filosofikoki konfesional izanez filosofia bat baka-
rra da ofizial— ezagunki marxista da. Marxismoaren barruan filo-
sopia sobietarrak marxismoaren adierazpide leninistari darraio.
Ortodosia garbi zaintzeko enpeinu handiz jarraitu ere. Kasi topi-
ko bat bilakatzen ari da, halare, SSSR-eko filosofia batere mar-
xistarik ez delako esaldia (21). Eta ez da dudarik problema zailak
daudena, hemen, ez bait dago taidu batetan bakarrik desarroila
litekeen filosofiarik. Dena den, hemen ez dirudi horrek arduraz-
korik. Inportante da, ordea, filosofia horrek bere burua nola en-
tenditzen duen: filosofia sobietarrak bere burua marxista-leninista
deklaritzen du. Desestalinizazioarekin Stalinen autoridade filoso-
fikoa ia arras galduta dago.

Filosofia sobietarrantzat bere burua ez da beste gehiagoren
arteko filosofiaren bat, zientziazko eta egiazko filosofia bakarra
baino. Bera bakarrik da filosofia, beste (sistema, eskola nahiz
arrazoipide) oro irudihuts eta klase interes zikinen amarru.

(21) Garaudy esaterako, eta ez da bakarra, SSSR sozialistatik ere ez dela
esateraino allegatzen da.

Filosofia oso eta orokor izaki mundu ikuskera osoa da —edo horixe izan nahita agertzen da— filosofia sobietarra. Mundu ikuskera zientziatzko delarik ezin du besterik aldamenean onartu.

Filosofia eta zientzia azkenerako gauza bat eta berbera badira ere, ezin heda daiteke hau neurrigabeki edozein zientziatara. Zientzia adaska bakanekiko filosofiaren hartuemana bi aldetatik definitzen du filosofia marxista-leninista sobietarrak:

1. Filosofiak, materialista zientziatzko izaki, egiatzko pentsabide teoria eta egiatzko metodu edo azterpide damaizkio zientzia bakoitzari, hauk gero bakoitza bere eremuan zuzen ibil daitezen.

2. Filosofia sobietarra zientziatzko delarik zientzien ekarrion oinarritzen da bera. Eta zientzia bakoitzaren emaitza zatikazkoak zientzia edo jakitate kopuru osoan jasorik, espezializazioa osotasunarekin doitzen du, zientzia bereziak zientzia edo mundu ikuskera zientifikoa osakaitzuliz. Zientzia bereziak, hortakoz, filosofiaren parte bezalatsu agiri dira.

Filosofiak, horrenbesterekin, berez neutralak diren zientzia berezien emaitzak proletargoaren borroka eta garaitzapenerako prestatzen ditu. Filosofia sobietarra, bere burua ententitzearen azkeneko ezaugarri funtsezkoak dioenez, langile klasearen mundu begiespen zientziatzko bait da.

Ikusgune honekin filosofia sobietarrak inoiz izandako, izango eta egun den filosofia oro bi sailetan banatzen du: bera eta besteak, zientziatzkoa eta metafisikoak, materialista eta idealistak (mendebaleko materialismo formak ez zaizkio konsekuente iruditzen, funtsean idealista baizik). “Enziklopedia filosofikoak” jakinarazten digunez filosofia sobietarra materialista dialektiko da eta materialismo dialektikoa filosofia zuzen eta benetan zientziatzko bakarra. Tesi bakan guztien kopuruak bakarrik biltzen du mundu ikuskera hori osoki.

Erljiioari buruz filosofia sobietarrak Leninen irakaspenetan

firmoki irauten du: erlijio ezein eta oro idealismo azalpen da, —eta idealismo guztiak ideologia erlijiosoaren azalpen filosofiko—.

Erlijioa, filosofia sobietarrak orokarki irakasten duenez, irudimenaren ekoizpen da. Zientzia, aitzitik, arrazoimenarena. Oinarrizko diferentzia honek xehapen konkretuagoak ere ba ditu, eta berehalaxe ikusi beharko ditugu. Filosofiak ezin du erlijioari eraso besterik, hau gezurrezkoz gainera gizonaren nortasun hon-datzaile bait da.

Zientziazko ateismoaren eginkizunak Gorbacovek bost pon-dutan adierazi ditu:

1. Ideologia erlijioaren kritika, mundu begiespen erlijiosoen gezurtapena, ustari erlijiosoen sustraien azalpena, erlijioaren funtzio sozialaren erakuspena, prejudizio erlijiosoen gaindikuntzarako metoduen finkapena.

2. Ez da zientziazko ateismoaren lehenengo betekizunik Jainkoaren esistentziaren aldeko probak gezurtatzea. Ezpada bai jokabide horien iturburu ezagupide teorikoak larrugorritzea eta, arrunki, erlijio ororen etorpile sozial eta ezagupide teorikoak erakustea.

3. Erljioaren sorkura sozialak eta ezagupide teorikoak elkarren apintarrean, heinean eta elkarri josita daude. Erljioa sortarazten duten gaitz sozialak aienatuz gero ere posible izanen da berez erlijioa: beti egongo da zeharo ezagutu gabeko eta erlijioak bere kontuetarako aprobeitza lezakeen zerbait. Halare, bere sustrai sozial igarturiko gizartean iraun bai baina atzera berbirtu ezin egingo luke erlijioak. (Honetaz ez zaio begiratzen Marxen eta Engelsen arteko diferentziari. G. M. Gak eta S. I. Semenovek ez dute erlijioaren iturburu ezagupide teorikorik onartzen, Engelsingandik atzera Marxen jatorrizko eritzira itzuliz).

4. Arrazoipide historiko, filosofiko eta zientziazkoekin kriti-

katu behar da erlijioa. Ez materialismo dialektikoaren oinarrien erlijioarekiko aurkatasunaren aplikazioak atereaz bakarrik, datu zientifikoekin baizik.

5. Erlijioaren iraupenean interesatutako klasea burgesalgoa bakarrik da.

(Ik. F. Skoda, aip. lib., or. 25-27).

Erizkeraotan marxismoa nabarmen dago. Gutien-gutienez problematiko da, halare, marxismoak erlijioari buruzko bestelako ikusmirarik posibilitatzen ez ote duen. Mendebalean batik bat besterik bait deritzate komunzki filosofo marxistek. Eta ez mendebalean bakarrik.

Eskolastizismo aspergarri honen azpian, nolana ere, begirale zorrotzen batzuek fenomenu franko esanahitsu bat nabari uste dute: 60.gn urteetan *Voprossy Filosofii* (Filosofiakeko problemak) aldizkarian kontra bai, haatik ere metafisikari buruzko eztabaida bat biztu zen. Izpirituaren eta materiaren arteko zeri-kusiak definitzeko hauzian zenbait filosofok elkarri erasoak azaldu-tako burutapideei teilhardismo kutsua nabari omen zaio. Bion arteko mugak, batez ere (Marxek nahiko irristakor utzitakoak, gai-nuntzekoan) ez omen dira iadanik bion antagonismoa presupozatuz azterkatzen, marxismo-leninismoaren interpretazio klasikoak egin ohi zuenez. Hau arazo zentrala da. Eta guztiz inportante, zeren-eta mendebalean pentsalari eta zientifikoren batzuek sinestuta bait daude (Reding, Chauchard, etc.) Marxen "materialismoak" ez duela derrigor ateismorik inplikatzeko, Marxek berak, bere garaiko izpiritu eta materia konzeptuekin, halaxe uste izan arren.

b) Erlijioaren sorkura eta izakera

Filosofia sobietarraren erlijio kritikak Marxen gauza beraren esegesi tankera daduka. Baina ez dago hemen filosofia sobietarra-ri Marxen, Engelsen eta Leninen eritzien birresaldi soil den gi-

noan astiro begiratzerik, ez begiratu beharrik. Erlijio kritika nola sistimazkotzen duten ikusiko dugu.

Halabainan erlijioaren definizioa ematerakoan ia beti Leninen edo Engelsen pasarteren bat eskaini ohi denez gero, bi aipaldi klasikorekin hasi behar atal hau:

Engels:

Beren egunoroko bizitza menderatzen duten indar kanpotiarren alegiazko, ametsezko kontraespilu gizonen buruetan, besterik ez da erlijio (tasun) oro, bertan indar lurtarrek lurraz gainetikoen itxura hartzen duten kontraespilu.

Lenin:

Zapaltzaileen kontrako borrokan ahalgabeziak haraindiko bizitza hoberen baten fedea ezinbestean sortzen du, basatiaren borrokan izadiarekin ezindurak jainkoen, deabruen, mirarien, e.a. fedea sortzen zuen bezalaxe.

Leninen aipaldian erlijio primitibuaren jatorria ahalgabezia izatea aisa jakindako moduan, dudatan sartu ere gaberik onartzen da, XIX mende azkentsuko erlijio soziologorik gehien-gehien jarraitzean (Comte, J. Lubbock, Tylor, Smith, Durkheim, Frazer, Vierkandt, F. M. Müller, etc.). Autoreon guztion jardueran eboluzio teoriak ezartzen du azterpidearen egitamua, hots, beste zientzia adaska batzuetan baliozko agertutako metodo bat aplikatzen dute erlijio azterketara, metodo honek erlijioa nola agertu determinatzen duelarik. Baina metodo honekin eraikitako hipotesientzat ez egiztapen gotor eta tinkorik, eta ez azalpide ezberdinen arteko nahasketak garbitzerik posible denez (22), Leninez ge-

(22) Azterpide horrekin, izan ere, buru hainbat aburu sor zitekeen. Eta hipotesi horiek enpiriko-positiboki oinarritu ahal izateko estakuruak begien bistakoak

rorra erlijioaren jatorria eta eitea hatzemateko XX mendean azterpide berriak ireki dira. Filosofia sobietarrak, behinola hizkuntza-aren arazoan estrukturalismoari zaputz eginez setatu zen bezalaxe (“el fiasco de la nueva teoría del lenguaje —Marrena, alegia— resultó evidente” aitortu behar izan arte) (23*) ez du metodo berrikuntza guzti hau ere bereganatu. Azterpideon emaitzak noiz-pait hartu baldin baditu ere, metodurik ez bait du aldatu, ezta ikusgune edo ikusmirarik ere. Eta hor dago diferentzien ardatza. Erljioaren sorkuraz eta naturalezaz diotsana, orduan, historiko analitikoan probatu ezinezko suposamenduetara mugatzen da, pro-

dira, lekukotasun gutirekin kalsitzen bait da sozio-historiagilea gizadiaren hastapenetako gertakariak berregiterakoan. Metodo hori, bada, irudimenaren laguntza-ekin gehiegi ari zen, azterketa positibuekin baino hagitz gehiago nolana ere, eta berehalaxe sortu ziren Autoreen arteko diferentziak, suposamendu horretan prozesuaren nolazkoa zehazteko unean: zer da zeren deribazio? Lehen-lehenengo erlijio maila animismoa, manismoa (hildakoen kultoa), totemismoa, magia, fetixismoa ala zer ote zen? Zer sortu zen hartatik, zergatik eta nola? Autoreak berehalaxe ziren guztiak guztien kontra, bakoitzak bere “nobela” erlijio historikoa zuzen bakoitzat eduki nahirik, baina beren metodoak guztientzako haina arrazoi eskuratzen zuen. Izan ere metodo hori liluragarri da ta konbentzigarri dirudi trazo arunt sinpletan ari den artean, baina ez da baliagarri xehetasunen azterketarako, zientziarako beraz. Erlijio eboluzioa historikoki azterkatzeko daduzkagun datuak ilunegiak eta ezberdinegiak bait dira. Ezagun denez —Aita Villasante *Jainkoa, kristau fedearen sustraiak* liburuan eritzi honi atxiki zaio— W. Schmidt, W. Koppers eta “Vienako eskolak” zer eta monoteismoa bera dadukate jatorrizko lehen erlijiotzat, beste oro berriz erortza eta jatoritasuna galaldizat. Eta ba dadukate beren argudioak. Metodo historiko-analitikoak bere funtsezko aksioma bezala zegoen oinarriko balaztapena ezin positibuki oinarritu eta ez erakus zezakeela, eta metodo honek berak sortutako nahasketatik irtetzeko ezin balio zuela ikusirik, haren abiaburuko presuposamendu galanta zeharo baztertu eta P. D. Chantepie de la Saussayek azterpide fenomenologikoa bilatu zuen aurrerapide. Erlijio fenomenologo ezagunen artean R. Otto, G. van der Leew, Mircea Eliade aipatu behar dira, eta gai honetaz H. Duméryren *Phénoménologie et Religion* gomenda daiteke. Erlijio fenomenologiak, izenak berak adierazi bezala, erlijio fenomenuen edegina konzientzia egimenaren azterketaz ediren nahi du. Erlijioaren eboluzio kondairaz ez da arduratzen (azterpide horren laguntza erlijioa ulertzeko guztiz sekundario delakoan). Erlijio ezberdinetako antzeko fenomenu bakanak erkatzen ditu, erlijio batetik bestetara fenomenu paralerro berak eduki dezakeen denbora aldearen erreparorik gabe (elkarrengandik milaka urte eta izugarriko kultura diferentziak daduzkaten fenomenuak batera hartuz, beraz) beren arteko ihardukimen eta zerikusiak argitzeko. Jokabide honen akatsa da, erlijioen arteko diferentziak guztiz kaskar tikitzen direla, hoen ezdeuskeriaraino, ta bide honetatik lortutako “erlijioa” kondairan bai, baina funtsean ahistoriko agiri dela. Mircea Eliade, K. Goldammer eta beste erlijio fenomenologoei, halare, ba dakite azterpide historiko analitikoaren laguntzaz baliatzen. Metodo hauzi honetaz ik. L. Kolakowski, *Getst und Ungeist christlicher Traditionen*, 1971, “Religiose symbole und humanistische Kultur” (or. 90-112) eta “Mircea Eliade: die Religions als Paralyse der Zeit” (or. 140-149). Honen alboan erlijio soziologiako hirugarren metodoa ere mendebalean asko zabaldu da: E. Durkheim, Max Weber, J. Wach, etc. Hiru metodoak agiri dira oraingoz urri eta murri eta, oraingoz oraindik, erlijio azterketaren hiru adakaren moduan hirurez batera baliatu beharra dago.

(23*)Ik. azkanean.

paganda errazerako egoki (ideia oso sinple, argi ta ongi traba-
tuak bait dira), baina zientziarako ez oso zuzenesgarri.

1 Erlijioaren iturburu ezagupide teoriko eta psikologikoak

Erlijioaren iturburu sozialez hemen ez naiz mintzatuko, pondu
hori nahiko ezaguna bait da.

Gizonaren ingurune sozial eta izadizkoa bere kontzientzian
(24) kontraespilatzen, isladatzen dira. Kontzientzia egikari hau
hagitz mekanikoki ikusten zuen Leninek (A. Schaffek Leninen
ezagupide teoria berrikusteko premia salatu du, beraz), eta orduan
ingurunearen beraren egikunde antzean hartu beharko litzake kon-
traespiladura. (Ikusi dugu, halare, Autore sobietarren batzuek ez
dutela erlijioaren sorterro ezagupide teoriko berezirik onartzen).
Ugrinovic, Kryvelev eta Autore sobietar gehienek, aldiz, begiratzen
diote alde honi ere. Honelaxe, alegia: ingurune errealitatea kon-
traespilatzeoan gizonak ez du gai edo zerki objetiboa berez den
moduan bakarrik isladatzen, ezpada gauzak hartueman sare batetan
bilbatuz. Hartuemanok, gizonak, irudimena dela bide, askotan
errealidadean ez dauden eta egoterik ez dadukaten tankeran bu-
rurutzen ditu. Gizonak, bada, ez dagoen mila izaki imajina dezake,
benetako ohartzapenak alegiazko hartueman irudipen bihurtuz:
ipuinetako gizon izugarri, munstro aingeru, etc.

Hautemate soil bakunetik abstrahikuntzarako bidean beti da-
go irudimen parte bat: mendi maldan "gauzaren" bat tantai ikus-
tetik gauza hartan arbola bat ezagutzera iragateko irudimena be-
harrezko da, "irudimen piska bat" Ugrinovicek Leninekin dioenez.
Piska hau eragabeki handitzen eta berekisa jarei doanean irudihuts
eta ameskerietara irristatzen gara. Abstrahikuntzak, bada, ezagupi-

(24) Kontzientzia=adimen, endelegu, ezagumen. Kontraespilatzea zeharo me-
kaniko ez dela, batez ere gizonaren ekintzak taxutzen duela adierazteko errealida-
dea kontzientzian isladatzen dela esan ohi da.

de sakonagoa bezalaxe ameskeria, "idealismoa" eta erlijioa posibilitatzen ditu.

Erljioaren sustrai gnoseologikoak Kryveleven saiakeran irakurtzen denez lehen gizonak zenbait gauzari gauzak berak ez zeduzkan indar eta dohainak aitortzen zizkion. Geroago, gizona abstrahikuntzarako gaitu zenean, konzeptu orokorrak gauzarekiko lotura ebakita erabiltzen hasi zen, eta azkenerako konzeptuei berezko izate bat imajinatu. Konzeptuen gauzazko esistentzian sinestuta zegoen azkenerako lehen gizona: arima, izpiritu, jainko, e.a.

Iturburu sikologikoak, berriz, bitara bil daitezke: pertsonifikaziorako ganu edo isuria eta bildurra. Lehenengoaz Engels *Anti-Dühring* -en garbi asko mintzatu da (25). Marxek ez du holakorik inoiz aipatu.

(25) Cfr. *Anti-Dühring*, 1968, or. 341-342: Cualquier religión no es sino el reflejo fantástico, en la cabeza de los hombres, de las fuerzas exteriores que dominan su vida diaria, y al reflejarse, dichas fuerzas terrestres toman el aspecto de fuerzas supra-terrestres. En los comienzos de la historia las fuerzas naturales son las que desde luego se reflejan y las que, en el curso de la historia, revisten en los diversos pueblos las personificaciones más diversas y variadas. La mitología comparada ha podido seguir ese proceso primitivo, al menos en los pueblos indoeuropeos hasta los vedas de la India, y en la serie sucesiva el por menor de su evolución de los hindúes, persas, griegos, romanos, germanos y, en la medida en que se cuenta con materiales suficientes, en los celtas, lituanos, eslavos. Pero bien pronto entran en actividad, junto a las fuerzas naturales, fuerzas sociales, que primero se presentan a los hombres con el mismo carácter de extrañeza inexplicable y los domina con la misma necesidad aparente que las fuerzas naturales. Los fantasmas de la imaginación, que primero reflejan solamente las fuerzas misteriosas de la naturaleza, reciben, pues, atributos sociales y se vuelven representantes de fuerzas históricas. En un estado aún posterior de evolución, todos los atributos naturales y sociales de todos los dioses se transportan a un Dios único y todopoderoso, reflejo a su vez del hombre abstracto. Tal fue el origen del monoteísmo, históricamente el último producto de la filosofía griega en decadencia y que se encarna en la divinidad exclusivamente nacional de los judíos "Jehová". En esa forma cómoda, al alcance de todos, la religión puede subsistir como forma inmediata, es decir, sentimental, de la relación que une a los hombres con las fuerzas extrañas, naturales y sociales, que lo dominan; puede subsistir mientras los hombres continúen siervos de esas fuerzas. Mas muchas veces hemos visto que en la sociedad burguesa actual los hombres están dominados por las condiciones económicas que ellos mismos han producido, cual si fuera por fuerzas extrañas. La base efectiva, pues, de la religión subsiste y con ella el reflejo religioso. Aún cuando la economía política burguesa haya aclarado ciertas ideas respecto a las causas de este dominio por fuerzas extrañas, en realidad nada nada ha cambiado; la economía burguesa no puede impedir la crisis en general, ni poner a cubierto a cada capitalista de las pérdidas, de las deudas y de la bancarrota, ni preservar al trabajador del paro y de la miseria. El proverbio es siempre verdadero: el hombre propone y Dios dispone (Dios, es decir, el dominio extraño de la forma de producción capitalista).

Pertsonifikatzeko jaidura hau gizonaren izadi aurrezko ahuleziari omen dario. Izadia ezin gizonak eskuz menderatu eta bere ametsen bidez nagusitzen zaio, izadia giza dohainez hornitzen duelarik. Pertsonifikatzeko grina hori postulaturik eta erlijioaren oinarri itzuliz gero, haatik, Autore sobietarrak ez dira ados haren naturalezari buruz: Kryvelevk gizonari pertsonifikatzeko joera berezko eta jatorrizko zaiola uste du; J. A. Levadak aitzitik lehen gizonaren kintzientzia argalaren ajea dela (26).

Erljioen, erlijio handien mailan batik bat, nabari dago halare, izadiak jabetzeko asmoz hari predikaturiko giza dohain omendako horiek baino garrantzizkoago direla izadiaren, hots, gizon-ezaren ezin menderatuzkoa, misterioa, sakratua, "tremendum" ohi deritzana edo numinosoa. Nekez adieraz daiteke hau naturaleza domeinatu ezinaren ihespide bezala. Eta azken finean hementxe datzala dirudi batez ere erlijioaren kakoa. Hala deritzate behintzat bai erlijiodunek berek eta bai erlijio fenomenologoen. Filosofia sobietarrak bildurrean dakus sentimentu edo esperentzia honen hastapena. Izadiaren zangartasunak ikaratu egiten du gizona, mehatxu etengabe horren azpian bizi bait da bere bizi guztian. Natureleza menderatu ala herustasun eta larri horiek ere galdu egingo dira, eta haiekin misterioaren itzalgaizia.

Heriotzaren izulaborriak kausa sozialak bakarrik daduzkala uste dute filosofo sobietarrek, eta konkret, klase gizarteko norbere-

(26) Engelsen hipotesiak mallaketa logikoa prozesu historikoarekin identiko bihurtzen du: berdintasun hori baleztatuz gainera erakutsi egitea askoz gaitzago da. Freudek ere metodologikoki berdintsu ziharduen eta "esto obligó a Freud a reconstruir lo que podría llamarse un mito de los orígenes, apoyándose primeramente en la etnología de su tiempo y en los trabajos clásicos de principios de siglo sobre el totemismo y más tarde en ciertos trabajos clásicos de principios de del monoteísmo judío" (P. Ricoeur). Moises, Freuden ustean ere, Marxentzat bezalaxe, egiptotarra zen eta ez judegua: bere teoriek ondorio horixe ematen zitoten. Monoteismoaren jatorri esplikazio horiek, zuzen ala oker, oraingoz irudipenezko eraikidura hutsak dira eta ez dago historikoki egiztaterik. Monoteismoaren historia bat bakarrik egon daitekeen itxurari ere ez dago oraingoz eta bere iturburu historikoen oso ezberdinak dirudite: Txinan Konfuzioren bide teistatik eta Laotseren mistikotik alegatzen da monoteismora; Indian lehen Vedatetik, Upanischad literatura zehar, Buddarekin; Israelgoari buruz ik. G. Fohrer, *Geschichte der israelitischen Religion*, 1969.

keria, indibidualismoa eta egoismoa direla kausa horiek. Klase gizartean gizona bere burua edonorengandik babestu beharrean dago eta, premia honetan, norbera munduaren zilbor bezala ikustera dator, beti zeinek erasoko kezketan bait dago. Klaseak ezabaturik gizabanako bakoitzak bere buruaren eta gizarte osoaren identitatea eskuratuz gero herio axanpa hori ere itzali egingo omen da. Zeren eta egun izualdura horrek duen beste sustraia, superbizitzarako sen edo oldea, gizartearen jarraikitasunean laket izanen omen bait da: gizartean iraungo du hildakoak, eta hori jakiteak aski lasaituko du hiltzera doan bizia. Honetarako behar-beharrezko premiak dira kolektibismo eta humanismo osoak.

Hori, noski, itxaropen bat da, eta itxaropenaren kontrako arrazoirik ez da jaio. Baina ez ote da hori bera bildurrak —erlijioak pott egitearenak— sortutako fedea? Fedea den dudarik ez bait dago. J. B. Metzkek zorrozki ikusi bezala, trazendentzia espazio kategorietan pentsatu ordez denborazkoetan egitea da hori, “transposición del más allá por el más tarde”.

Ondoramena berez dator: kausa sozialak xahaturik eta iturburu ezagupide teoriko nahiz psikologikoak gauditurik, gizarte komunistan ez da lilura hoetarako lekurik egongo eta erlijioairean urmariatuko da.

2 Erlijioaren izakera edo ariurria

Gorago ikusitako Engelsen eta Leninen erlijio definizioak eskierki erlijioa zer izatearen definiziorik ez dira, esanahi justuan, erlijioaren erreduzitze bat baizik beste zerbaitezara (baldintza sozialetara funtsean). Beraz, positibuki erlijioa bere testuinguru sozialean apailatzea eta negatibuki, inplizite behintzat, erlijioari horixe beste jiterik ez aitortzea. Alde horien baliozkotasuna, ai-

deena bezala (hots, erabateko bihurtu gabe) edozein kristauk onar bait lezake aidanik (27).

Positibuki, bada, ateismo marxista —Freudena cdo Nietzscherena bezalaxe— kulturaren kritikak ekarri du eta guztion “liluren erreduzioak” beren sustrai benetakoetara gizonaren liberazio borrokaren parte egiten du. Zentzu honetan beharbada kondaira eta gizarte ikuskera marxista jainkorik gabeko bai, baina apika Jainkoa inposiblerik egin gabeko dela esan ahal izango litzake. Marxismoa, gizonaz diharduen zientzia legez, gizonaz mintzatu da. Erljioa gizonaren (egiazkoaren) problema dela erakutsiz gero, esan lezake horregatik Garaudyk, marxismoak erlijiodunekin elkarrizketan hasi beharko luke. Baina “fedea Jaungoikoa ba dagoela dio: ateistak Jaungoikorik ez dagoela”, kontradizio faltsua da. Ateistak ez du fededunak baieztatzen duen zentzu berarekin ezeztatzen: hau inmanentiaz bakarrik ari da, eta haretaz bakarrik mintzo da bere ezeztapenean ere (Salzburgeko elkarrizketan, 1965) (28).

Negatibuki, Jaungoikoa imposible egiten duten azterpidetan lehiatzen da filosofia sobietarra. Honetarako sorkurak baino inportantzia gehiago daduka erlijioaren naturalezak. Erljioaren itu-

(27) Honak berdín balio du erlijioaren azterketa sikoanalitikoarentzat. P. Ricoeurk: “...debe entenderse bien que la interpretación psicoanalítica no puede considerarse como algo que excluya otras interpretaciones menos preocupadas por reducir o destruir que por comprender y restituir a su autenticidad los contenidos simbólicos del plano mítico-poético”, *Concilium* 16 (1966) or. 250.

(28) Ik. 9gn oharreko literatura. M. Redingek, kontrakarra asko kausitu duen tesi hau defendatzen du: “Yo pensaría que la observación de que la producción da lugar a unas superestructuras determinadas no necesita de semejantes presupuestos tan pesadamente cargados de metafísica. La ley de la base de las superestructuras no tiene, exactamente igual que las demás leyes científicas, consecuencias ateas si previamente no se han introducido estas consecuencias por una interpretación atea de la ley. Es indudable que la ley puede ser interpretada ateamente, y que los cristianos no somos quienes para impedir a un marxista que sea ateo. La cuestión está en si éste lo debe ser por fuerza de la misma esencia del marxismo. La respuesta decisiva a la cuestión de si un determinado marxismo es o no ateo depende de la cuestión de qué presupuestos cree deben ser puestos como necesarios para el establecimiento de la ley de la historia. La ley de la historia, la esencia del marxismo, no es atea”, cfr. *Concilium* 16 (1966) or. 313-314. Beraz: materialismo dialektikoak zihurki ateismoa dakar; baina materialismo historikoak ez derrigor, edo behintzat, ez “Diamat”-en (mat. dial.) zentzu berean.

ria, izan ere, oso ezkutu dago, historikoki nahiz sikologikoki bilatu.

Baina erlijioaren izakera zertzekoan erabiltzen den ikusgune eta ikuspidearen problema dago, batik bat (saiakera hau pondu honi lotu zaio gehienbat, eta hauxe bera ere ez dago ikuspide problemarik gabe).

Halare, erlijioa begitasun huts, alegia, errainu eta oihartzun (iragakor) dela sinesturik, Autoreok hura sortarazten duen jatorrizko izakariaz, sustraiaz, arduratu izan dira lehenik, deribazio erlijiosoaren jiteaz beraz lurra gehiegi zulatu gabe.

Erljio kritika marxistaren balioa bere erreduzioaren posibilidadadeak erabakitzen bait du. Erljioa norgaltze mota bat zen hauen begietan, eta beronen kausez eta ondorioez axolatu ziren. Egun azterpide kausal historikoak muntarik galdu ez du egin, baina erljio fenomenologiarekin behar-beharrezko agertu da kontzientzia sozial mota honen (erlijiosoaren) barnea bere baitan ere, haren berezko zer izanari eta ez nondik etorriari begira bakarrik, bere baitako osagarrien arabera xerkatzea, eljioaren berezkaia edo diferenziala hautemateko. Zerk dagi erljioa erljio, zerk zertzen du erljioa in se, erlijiotan, hau da, beste kontzientzia moldeekiko zerikusien begizatzerik gabe ikertuta?

Erljioa bere zer izanean zertzen duen faktore arruntena edireiteko, filosofo sobietarren metodologiaren arabera, lehen-lehenengoa erljioaren abio sozialari begiratzea dago, erljioa ere fenomenu historiko izaki. Baina horrez aparte erljioaren definizioak erljio orenen, erljio zertasanaren ezaugarri arrunta ere berezi behar duela aitortzen bait dute filosofo sobietarrek, kapitulu honetarako ordea nola Autore nagusien laguntzarik doi-doi duten, eta —iruditzen zaidanez— metodu iaierik ere ez (29), Autore sobietar guti lotu zaio egiteko honi.

(29) Aldez aurretik atelsta deklaraturik bait dadukate bere burua, eta ateismoa zientziatzko eta arrazoiatzko gizabide bakar orobat. Azterketa berri orenen endaitza a priori joera horretantxe finkatuta dago hortakoz.

Erlijioa funtsean eta nahitaez zer den edo nondik derrigor datorren baieztatu ahal izateko, berriz, funts hura ezagutu beharra legoke.

Beraz, "liluraren erreduzioarekin" (bere kausa historikoe-tarantz) esplikatzen da liluraren, erlijioaren naturaleza: ezjakina-ren, bildurraren, izadia menperatu nahiaren eta ezinaren espresio izatean datza hau.

Honetaz, bada, berriro berritu behar: segun eta erlijioaren zein islegiri begira eta zein azterpiderekin aritu azterkaia ere ezberdin agiri dela. Metodu (zientzia mota) bakoitzak erlijioa ezberdinki definitzen duela, beraz. Soziologoak eta sikologoak, esaterako. Baina fenomenologoak eta fedearen irakasgai, sineskai azterkariak bestela mugatuko dute erlijioa, ez dute erreduziorik egiteko interesik, eta emari ezberdinak eskuratuko dizkigute. Diferentzia hauk ezagunak dira SSSR-en, baina —ateismo praktiko oraintsu arte nagusi zelarik— ikusgune eta azterpide ezberdin horiek ez dira oraindik bakoitza bere zientzia saila osatzeraino iritxi. Hemen sentitzen da batez ere Autore sobietarrek berek deitoratzen dutena, erlijio kritika zientziazko mailara goititu eza. Erljio kritika guztia pondu beraren inguruan bueltaka dabil, ez bait da postuladobati egiztapena bilatu orde z ondoramena ateratzea besterik.

Erljioa kritikatzten da, bada, baina erlijioa zer den esan gabe, edo esan aurretik erlijioaren erreduzioa eginda gero. Horixe bait dago hauzitan: erreduzio horrek erlijioa oso-osorik hartzen ote duen.

Erljioaren izakera zehazteko zailtasuna, hein galant batetan behintzat, filosofia sobietarraren izakerari zor zaio, eta alde honetatik praktiko ezezik printzipiozko problema ere ba da. Filosofia sobietarrak, izan ere, iraultza (sozialismoa, komunismoa) mundu ikuskera konkretu batekin, eta harekin bakarrik, idekotu nahi du: ez materialismoarekin bakarrik, ezpada historizismoarekin ere bai,

eta areago historizismo sobietarrak bere tankera eskusibista hartu duenez gero, ikuskera (fenomenologiko, sikoanalitiko, etc.) berriei ezin die historizismoari hainako baliorik eta haizutasunik aitortu. Bere ikuskera ta metoduaren monismoan, balio guztizkoan, eskantiturik dago, begikalde pluralismoari muzinka (Historia bidezko azterketa, ordea, ez da gauzen funtsa antzemateko azterpide bakarra, ta erlijioaren arazoan bai —esan bezala— oso ahaltasun apaletakoa) (30). Kolakowskik honela ikusten du: "Bestela esanda, erlijiorik ba dago, bene-benetan eta zinez. Honela esakune batek esanahirik gabeko emango du agian, baina guk inola ere eztabaidatu gabekorik ez den zentzu bat ematen diogu. Nahi bait da adierazi, balioago erlijioso espezifikokoak ezin banatu, ebakitakoak direla, hau da, berberak instrumental ez izanez bakarrik betetzen dituztela eginkizun instrumentalak. Irudipen eta sinbolu erlijiosoak giza ateka edo egoera zenbaiten proiezio direla finkatzearekin ez da galdera garbitu, zergatik proiezioak hain zuzen halakoxe, hots, gune edo fluido sakralez betetako formak daduzkaten. Propio sinbolu erlijiosoei dagokien edo, intenzionalki behintzat, halako sinbolu motarekin bakarrik lor daitekeen errealidade bereziren batekin erlazonaturik dagoen bizitzaren eta giza premien barruti bat ones daiteke. (Beharbada sobera egongo da baezpadan ohartaraztea onespen honek ez duela inplikitzen ba-

(30) B. Brechtek: "Stalnismoaren ondorioz txarretako bat dialektikaren atrofia, endurtzea da. Stalinen eragikortatik balaztatara, freinutara iragatea ez dago konprenitzerik dialektikaren ezagupenik gabe. Ezta aparatxuan Alderdi ukapena ere. Ezta iritzi borroken botere borroka bihurtzea ere. Ezta gizalde atzerakol izugarriak irabazteko medio bezala buruzagi baten idealizazioa eta legendario egitea gizalde haiek urruntzearen eta elbarritzearen kausa bilakatzeko ere". Brechtek berak azalpen hau damaigu. *Zertarako behar ditu proletar-gaok intelektualak?* oharretan: "Bere bakardadeak beharrarazten zizkion Alderdi sobietarraren behar-neurriekin, basi edo oinarri ekonomikoari zegokion gaine-gitura naturala burutu zen, burutu. Oinarria, halare, gaizbera eta heriska da. Garañti honoko hau, dena Alderdiaren funtzioan jartzeko enpeinuaz (eta filosofia sobietarra trantze horrexetan dago): "Iraultzarako Leninek Alderdia *bakarrik* egin zedilla nahi zuen. Iraultza nahi zuten gizon edozein eta guztientzat harek *bakarrik* egin behar zuen begien aurrean. Gaitz guztiak harek *bakarrik* juzgatu behar ziren. Haiek aldentzeko urrats guztiak harek *bakarrik* eman zituen. Horratio, gaitz oro atzemateko eta haiek baztertzeko urrats iraultzagileak emateko behar den guzti-guztia eduki ahal izan beharko luke Alderdiak orduan".

rruti berezi horri sinbolo erlijiosoek egin ohi dioten naturaleza aitortzen zaionik). Baina, berriro diogu, irudipen erlijiosoen funtzio instrumentalen egiztapen enpirikoarekin barruti haren izakera bereziari buruzko arazoa erabakitzerik ez dago. Beraz, erantzunak radikalki jatorrizko faktotan oinarritzerik inolaz ez dagoenez gero (faktoen kondaira baitako erlijioaren «abiagune absolutuaren» arazoa zentzurik gabekoa da), erantzunok nahitaez espekulazioarekin nahastera kondenaturik daude, eta erlijio kondairaren edo erlijio zientzia teorikoaren mendean baino gehiago daude erlijio filosofiarenean. Ez da arrazoirik gabe, noski, irudipen erlijiosoen gizonaren naturalezaren aurrez-aurrezko ezindura espresatzen dela mendez mendez baieztatzen zuen esakuneak geroz eta onesmen gutiago aurkitzen baldin badu" (31).

Azterpide sobietarren beste problema metodologiko bat pre-misetan dago. Erlijioari dagokionerako esandako eskusibismoak ba du arrazionalismotik datorkion apriorismo espezifikoa bat (egunotan historizismo sobietarraren edeginaren ondorio bezala ikusi beharrezkoa): gizonaren eta honen kondairaren garaitiko guztia, edo jeneralean halakotzat hartu ohi dena, araubide moral ala kategoria erlijioso, gizonaren etsaitzat jotzen duela. Nolabait izendatu beharrez metahistoriko edo supernatural ohi deritzana, hortakoz, misterioa gizonaren kontrario gisa ikusten da. Misteriorik gabeko humanismoa bilatzen da.

Metodu problema latza dago, beraz, erlijioaren muina zedarritzeko.

Zenbait Autore sobietarrek —G. V. Plechanovek, adibidez— animismoan ikusten du erlijioaren erdigune eta muina. Kryvelevek, e.a. aldiz, arima eta izpiritutan sinesmenik gabeko erlijioak ba direla eta ezeztatzen dute eritzi hori. Magia ere edozein erlijioaren osagarri bezala aurkitzen dute batzuek (sakramentuak = magia;

(31) L. Kolakowski, op. cit., or. 102-103.

erlekien benerazioa = fetitxismoa). F. Skodak jakinarazten duenez Autore gehientsuenek-edo supernaturalean sinestea dadukate erlijioaren esentziazat.

Agiri dagoenez formalki bakarrik erantzuten zaio horrekin hauziari: izakari supernaturala, honen mamiari begira, erlijio orotan berdin definitzeko modurik eskuratu arte batik bat, supernaturala arbitrarioki ez zertzeko. Areago, problematiko da oraindik "supernaturala", erlijio orotan kausitu ahal izango balitz ere, guztietan osagarri zentral bezala agiri ote den, erlijio guztietan eta aldi denetan funtsean berdin bururatzen ahal den, erlijio edozeinetan eginkizun eta inportantzia berdina betetzen ote duen. Problemaok berbalki gainditzen dira gero: gauzako eta egiazko bakarra naturala deklaratur gero *super-naturala* irreal bihurtzen da eta irreal, artez ala zehar (fetitxismo, magia, totemismo) gizonaren etsai. Supernaturalean, dio Kryvelev, ez dago ezer positiburik: natur legeetatik kanpora dago, haien kontra, supernaturala desnatural da. Deskribizio honekin Ugrinovic fede erlijiosoaren zer izana definitzera pasatzen da (problema metodologiko bat hemen ere: bere objetoaren aldetik ala fededunaren beraren aktitudearen aldetik definitu fedea?) (32). Ugrinovicen fedea fededunaren bere objektuarekiko hartueman bezala definituz askatzen du korapilo hau, sujetua nahiz objektua besartetuz. Hartuemanon izaerak berezten du erlijioa filosofia, arte eta beste antzeko kontzientzia moldeetatik. Fedean, izan ere, supernatural irreal ez da bururatu bakarrik egiten (adibidez, arteak dagien moduan) ezpada burutazio horiek benetako esistentzia berezkoa dutela sinesten da.

1966-an K. Platonovek azterpide guztiok zilipurdika bota zituen. Platonovek mendebalean aspaldikoa den berezkuntza simple

(32) Ik. honetaz Txillardegiren *Sinistu ezinean iges egin behar*, "Jakin" 27/28 (1967) or. 16-22, non sinemenaren objektua zer gabeko eta abstraktuki indiferentetzat ematen den, erlijioaren kakoa aktitude pertsonaletara bilduz, hau da, turismoan, sportean, etc., hots, sinestean (ez sinemenean) "erlijioa" desestaliz, Victor Hugoren "sinestea zail da, ez sinestea inpossible" haren gisa.

batekin irakurtzen zituen Kryvelev eta Ugrinovicen arrazoipideak: supernaturalala egiazki erlijioaren esentzia ote denik zalantzatan jarri gabe, supernaturalala adimen erlijiosoaren objektu bezala batekoz eta supernaturalala emozioen, sentimenen objektu bezala batekoz bereziz alegia.

Kryvelev-eta darabilten supernaturalaren burutapidearekin, osteratzen zuen Platonovek, supernaturalala miragarriaren bidez definitzen da, eta aldrebes egitea bakarrik da zilegi, gai honetan zentzu justuan miragarri supernaturalala bakarrik bait da. Supernatural, gero, zientziak oraindik argitu gabeko guztiari eritzi beharko litzaioke Kryveleven definizioarekin. Baina telepatia, adibidez, orain arte ezaguturiko natur legeetatik kanpora gelditzen da. Supernaturalik nolabait definitzekotan, bada, ezagutu gabeko ez baino bere naturalezagatik beragatik ezagutu ezindako bezala egin behar. Supernatural atzeman eta ezagutu ezin delako sinestu bakarrik egin litekeena da. Platonoven gardiz Tertulianoren "credo quia absurdum" da erlijioaren definizio logiko bakarra. Ez dago, beraz, fedearen kontra fedearen objektua (sineskaia) birrindu nahiz argudiatzerik.

Honekin Platonovek tautologia batetan amiltzen du Kryvelev eta Ugrinovicengandik hartu eta berekisa desarroilatu duen arrazoipide guztia: sineskai (supernaturala), adimen erlijiosoaren objektu gisa, sinestu bakarrik egin litekeena da. Ez dago, bada, erlijioaren adimen objekturik edo xederik batere (gehienik ere objektu formalidaderen bat baino, nahiz eta Platonovek hori ezertarako ez aipatu. Oroit oin-oharrean aipaturiko Txillardegiren lana). Erlijioa bere gaiaren aldetik definitzeak ez dakar metodu honekin konturik batere.

Erlijioaren berezitasuna bere iturburuetatik, hots, sentimenduaren aldetik bilatzen saiatzen da ondoren Platonov. Azken funtsean erlijioa formalki berezten duena errealidadearen kontraespirurako emozioaz, sentimentuaz baliatzean datza. Fedea kontzien-

tzia erlijiosoaren baitako sentimentu berezi bat da. Errealidadearen fedezko kontraespilua (sentimentuaren indarrez egindakoa) argi-txakur bat da, irudimen erlijiosoak sortua da-ta. Konklusio honek, halare, Platonovek ustegabean poltxikotik aterea dirudi. Aitortza ofizialari zor zaion kontzesioa.

Hori horrela, nola berezi artea eta erlijioa?

Platonovek mendebalean ere franko ikus ditekkeen xixka edo zimarkunkeria egiten du: hasi filosofiarekin bai ta, polliki-polliki, erlijio definizioaren problema filosofiari kendu ta sikologiari eman. Platonov midiku da.

Beraz, zer da erlijioa? Galdera honi erreduzioa egin aurretik erantzuten dion Autore sobietarrik ez dut aurkitu. Baina egin eta gerozkoak, —1) ez dakigu erlijio osoaz balio duten ala parte batez bakarrik, eta —2) sorgin zirkulo bat dirudite.

Hauziaren ingurumariak

SSSR-eko erlijio filosofia sistema marxista-leninistaren kolarario bat da. Horregatixe-edo, nire gustorako behintzat, izugarri pobre da. Baina gustoak gusto, problema gehienek gainetik ikutu ere egin gabe salto egiteko abildadea ezin ukatuko zaio.

Horrez gainera, sistema osoaren patua, zoria daduka. Sistema osoa aldatu ala bakarrik alda daiteke erlijio filosofia, bere osotasunarekin batera —eta barruan— atala. Problema hau erabilita nago beste nonbait (A. Schaffen hizkuntza jakintzari buruzko arrazoipideak biltzerakoan eta R. Arregiren azterketa batetan, gutienez) eta ez dago zergatik berriro horretaturik. Nire ustez erlijio filosofiako korapiloek ere ongi erakusten dute sistimaren eskolastikaren antzutasuna. Erlijio filosofia marxista modernutuko bada, eta horren premiaz Autore sobietarrek ez dute dudarik uzten, sistimaren zureria guztia, hots, marxismoa osorik modernizatuz bakarrik egin ahal izanen da. Baina marxismoa modernutzeko

ez da aski igeltseroak kanpotik letxada garbitu bat ematea, bai aldiz, marxismoaren barne egitamu guztia berriztatzea, eta hori erraz ez beste guztia da. Marfilezko tesi gaztelutik irten beharra dago, eta kanpoan euri ari du: paperezko marxistek hobe dute dogmakoi-dogmakoi etxean galditu, ez bait da on papera bustitzea.

Komunista italianoak aski mintzatu dira hontaz. Adibide bat, S. di Marco:

Debbo confesare che la teoria della estraniamento religiosa, quale si ricava dalla filosofia classica del marxismo, mi suscita molte perplessità, in quanto si è rivelata valida solo in determinate condizioni storiche... Se per il marxista, come dicevamo, l'idea di Dio è una rappresentazione umana, egli deve pure ammettere, mi sembra, che il credente sente in sé la presenza di Dio, egli stesso —ad opera del sentimento religioso— si integra nell'interno con l'idea di Dio. Non c'è quindi un rapporto alienante, che può invece nascere in un fenomeno di «oggettivazione» (di 'altro da sé) e mai di «interiorizzazione». Mi sembra che siano antiteci i termini di interiorizzazione e di estraniamento. Si può forse parlare di alienazione nelle manifestazioni totemiche, feticiste ed in un certo ritualismo religioso (33).

Marxen erlijio kritika beharrezko eta bidezko da, hau in "descubrir en movimientos *ocultos* de la conciencia el origen de una «ilusión», de una función fabuladora" baldin badatza. Bere hipotesiak egiaztatzen ote diren ala ez geroari ta zientziari utzi beharko zaie. Ikus ditzagun azkenik hipotesi horretako harreman konbinazioen batzu:

1. Marxismoa eta zientzia zein erlaziotan dauden ikusi dugu.

(33) Cfr. *Il Dialogo alla prova*, 1965, or. 422/3.

Filosofu sobietarren elesturia ugarienetako bat *erlijio eta zientziaren* kontraesanarena da. Erlijioa ez omen da zientziatzako. Zientzia positibuak eta filosofia maila edo eremu ezberdinez ari direnik onartzen ez duten bezalaxe ukatzen dute zientziak eta erlijioak gai diferenterik dadukatela: ez dago “bi egirik” (Dondeyeneren kontra: zientzia faktoen eremuan mugitzen dela, erlijioa baliogoeanean).

Zientziaren eta erlijioaren arteko kontradizioa alde askotatik dator: *jatorriaren* aldetik: zientziak gizonaren natur nagusigo praktikoa kontraespilatzen du. Praksiarekin, produzioarekin sortzen da. Zientziaren maila produzio ondasunen mailarekin batera doa. Erlijioa, aldiz, natur indarrei ez nagusizetik sortzen da;

mamiaren aldetik: zientzia praktiarekin irabazitako ezagupide objetibuen bilduma da, errealidadearen kontraespilu zuzen. Erlijioa ipuinez josita dago, errealidadea faltseatzen du.

metodoaren (formaren) aldetik: zientziak probatu egiten du, erlijioak baieztatu;

funtzio sozialaren aldetik: zientzia munduaz nagusitzeko tresna da, aurrerapen eragile. Erlijioa “herriaren opio”. Funtzio sozialean atzematen da bion zertarakoa.

Autore sobietar asko arduratu da jakintsuen sinesmenaz: esplikazioa beti jakintsuon ahuleziaren batetan dago. Max Planck eta Einsteinekin polemikan Kryvelevek arrazoipide bitxi honexekin bukatzen du: erlijioa eta zientzia elkarrekin konpondu ta bateratu ahal izango lirake, baldin erlijioak —1) bere buruari eta —2) natur legeei kontraesango ez balie. Baina Jaungoikoa kenduz gero erlijioak bere buruari kontraesango lioke, eta Jaungoikoa baitetsiz gero natur legeen kontrako izaki bat onartzen da. . .

2. Ondoriobidez dator *filosofia eta erlijioa* ere elkarri kontraesaka egon beharko dutena, zientzia eta filosofia (marxista) elkarren genero eta espezie bezala bait dira. Kontzientzia soziala kondizio sozialen kontraespiladura da. Lehen gizartean ez dago

oraino kontzientzia sozialaren molde ezberdinik, beraz, ezta kontzientzia erlijioso espezifikorik ere. Klasetan hautsitako gizartean erlijioa klase interesekin bateratzen da eta, Ugrinovicen ustez, beti atzerakoiak izan dira erlijio zaleak (34). Aurrerazaleak beti erlijioaren kontrako omen ziren.

Filosofia kontzientzia sozialaren mota berezi gisa agertuz gero izanaren eta pentsatzearen arteko zerikusia nola definituk erabakitzen du filosofiaren funtsezko taiua: materialista ala idealista. Erlijioa filosofia idealistaren bixkia da. Agnostikoak, idealistak, logiko izango balira, ateista izaterik ezin omen ledukakete, fideismoa indartzen omen bait dute. Positibismoak ere erlijioa omen darama. Esistentzialisten ateismoa ez ei da benetakoa. Filosofia materialistak, aldiz, mundua bere barrutik esplikatu nahi duelarik, erlijioaren kontra jardun besterik ezin du. Bion funtzio sozialak ere bata bestea ezeztatzen dute.

3. *Erlijioa eta morala.* Kontzientzia sozialaren mota inportante bat morala da: gizarteko hartuemanak, gizalegea eratzen erregulatzen duen arau sorta. Kondairan zehar burutua da, ta batez ere produzio harremanak kontraespilatuz sortu eta hazia denez gero, interes ekonomikoen tresna bat da. Gizarteko hartuemanak egoteak berak sortarazten zuen morala, —ontasunaren eta gaitakeriaren, egoki ta desegokiren bururazioak, e.a.—. Harremanok ohitura bilakatur, bururapenok basiarekiko lotura galduz, morala faltseatu egin da: inmoralkeriaren moral bilakatu. Egiazko morala gizartearekin batera aldatuz doa, ondasun materialen produzio moldeak aldarazita. Moralak eta erlijioak, bada, ez dadukate bata bestearekin zerikusirik batere berez. Klase gizartearen baitan

(34) Marx edo Lenin baino askoz aurrerago doa esaldi hau... Garaudyk Herrenchiemseeeko hitzaldian (1966) komunista-katolikoek biltzarrearen aurrean: "Marxista bezala, guk, nola zenbait kondairazko egoeratan, banan banan azterkatu behar diren egoeratan, fedeak eginkizun positibu ta aurrerakoiak eduki dezakeen azaldu behar dugu... Erlijioak edonoz ta edonon gizona ekintzatik, lanetik, borrokatik apartatzen omen duelako tesia, errealidade historikoarekin kontradizio nabar-nabarmenean dago".

bakarrik bateratzen dira. Hain zuzen klase boteretsuenak bere onerako araei balio absolutu ta betidaniko nahiz betirakoa eman nahi dielako. Klase gizarteko moralaren eta erlijioaren lotgunea oraingo merezimenduen sari eternalaren irakaspena da. Sari horren esperantzarekin uztarpean lotzen du klase nagusiak mendekoa. Moral katolikoa, bekatuen barkamenarekin-eta, bereziki inmoral da. Etsaia ere maitatzeko agindua erreazionario ezezik zentzugabe da eta zapalduentzat kaltekor, zapaltzaileentzat bakarrik on. Erlijioaz eta politikaz, etc. esatekoak guzti honen zapalpen praktiko hutsak dira.

4. Azkenik *erlijioaz eta arteaz* zertxobait. Bion artean ba da kidego apur bat, bion izakeran batik bat: irudimenaren emari bait dira, ez dute errealdadea zuzen-zuzen eta bertatik bertara berau den moduan kontraespilatzen. Gainera artea ere, erlijioaren antzean, sentimenduetan da eragikor. Halare bion kontraesana (diferentziari filosofo sobietarrek ba dakite kontradizio esaten, komeni zaienean) sakonago da antza baino. Jatorriaren aldetik, lehenik: artea, izan ere, produzio jardun bat da, munduaz jabetzeko era estetikoa. Produzio borroka humanizatzeko eta atsegin bihurtzeko, bere egitekoaren aldetik. Horrez gero mamia edo barnea ere erlijioaren kontraesale du arteak: irudimen artistikoak izadia menderatu egin nahi bait du, erlijiosoak handik ihes egin. Artistak, oraino, ba daki (?) bere obra irudimenaren ateraldi huts dela, fededunak errealtzat daduka bere irudipena. Bion funtzio soziala ere, beti bezala, elkar ukatzaile omen.

Buka dezadan: hauxe izan da erlijio filosofia sobietarrari buruz mendebaleko hizkuntzen bidez handi-manditan bil neza-keena. Irakurlea desengainatzen baldin badut, ni neu ere horixe eginda nagoela aitortuko diot. Erlijio filosofia honetaz mendebalean soziologoek bakarrik erakutsi izan dute interesik, filosofoek ia inoiz ez. Filosofia eskuliburukoegi da.

F. Skodak erlijio arazoetako azterketa monografikoen falta salatzen du SSSR-en.

Erljioari buruzko literatura sobietarrean erlijio kondaira, erlijio fenomenologia, erlijio sikhologia edo soziologia monografikoki azterkatzen duen zientifiko mailako obrarik ez dago; inbestigazio barruti horiek ematen dute, halare, erlijio filosofiarako oinarri positiboa.

OHAR BATZU

1.—Teologiari ez dut uste erlijio kritika marxista sobietarrak problema oso zailik jartzen dionik. Ikus ditekeenez ere teologoak marxismoari erasoka edo erlijioa marxismoaren erasotik defendatuz baino gehiago dabilta kritika haretako zenbait pondu eta kategoria berenganatu ta lasai-lasai teologia egiten. 100 urte, izan ere, nahiko denbora ba da harmak inguratzeko eta defentsa antolatzeke. Gainera, zientzia berrien parean marxismoaren kritikak nahiko kamuts dirudi. Halare mendebalean behintzat denborarekin marxismoaren kritikako bi ponduk indarrean eta gogortasunean irabazi egin du, nahiz eta berez ez marxista izan (marxismoa bere barruan dadukan tradizio erlijio kritiko batetakoak baino), sarri ezta marxistek eginak ere, liberal antimarxistek berek ere bai ez gutitan: kritika soziologikoak eta sikhologikoak.

Azterketa soziologikoa utziz, sikhologikoak behintzat ustega-

beko ikuspegiak argi ditzake erlijio inbestigazioan (35) eta zeregin neurrigabeak erlijio filosofiarentzat.

2.—Problema egiazki serioa, uste dudanez, tradizio ateista edo agnostikoak, mundu mundutartuak egunotan daduzkan formetan dago. Ateismo (edo agnostizismo) hau ez da iadanik XVIII edo XIX mendekoak bezala militante eta ikonoklasta, hain zuzen gutiago erlijioso eta gehiago mundutar bilakaturik dagoelakoxe. Orduan zientzia, arrazoimena, mundua erlijioaren gona edo gerizapeitik askatzeko eta beregain bihurtzeko borrokan ari ziren, sumin bizi setatian ari ere (erlijioa Erresumaren eta terrorearen laguntzaz aisa baliatzen zelarik). Filosofia sobietarrak oraindik ez ditu galdu garai haretako marka denak (erlijioa zientziari kontrajarriz dihardu, e.a.), agresibidadea batez ere.

Euskal Herriko erlijio arazoa ere askatasun borroka giro horretantxe kausitzen da ezpairik gabe. Eta borrokaren beroan ez zaie gauzei gauza izaten uzten. Bere burua izaten. (Erlijioari zientzia ez dela esanaz bezalatsu, izaterik ez dadukana ez izatea salatuz). Dena politikaren, iraultzaren, askatasunaren funtzioan ikusita dago, eta erabateko askatasun abstraktu baten funtzioan gainera. Hori konprenigarri da, askatasun falta erabatekoak askatasun erabatekoaren irritsa bizten bait du. Ez festara, ez futbolera eta ez inora dago normal joaterik, —ez normal sinesterik—. Eta

(35) J. Bamberger sikoanalista amerikanoak: "Existe en la psique humana un dinamismo innato específicamente religioso? Y, si existe, cuáles son sus relaciones con los otros dinamismos psíquicos como el instinto sexual?... Estudios detallados sobre formas más específicas de experiencia religiosa pueden muy bien constituir un camino eficaz para llegar a la solución de estas cuestiones. En particular, una investigación sobre el acto de fe con el fin de determinar si corresponde a un dinamismo intra-psíquico específico, como parecen sugerir indicios de cierto peso, podía constituir el paso previo necesario para demostrar la existencia de un dinamismo religioso más general. Otras investigaciones de esta clase incluirían el estudio del elemento trascendente en la experiencia religiosa y la investigación de la libertad en sus relaciones con la trascendencia y con el sentido de lo sagrado. Aunque se ha trabajado ampliamente en muchas de estas cuestiones, todavía no se han logrado resultados definitivos sobre la existencia real de un dinamismo específicamente religioso", cfr. Concilium 16 (1966) or. 268. Ik. orobat. A. Vergote, *Psychologie religieuse*, 1966 (gaztelarazko itzulpena ba dago). Erlijio soziologiarako J. Matthes, *Religion und Gesellschaft* (bi Bolumen), 1967.

zerki guztiok ba dute iraultzarekiko zerikusirik, egunotan arduratsu ere begiratu behar zaio, baina gauza horiek beren buru ere ba dira, ez dira funtzio horretara laburtzen, ez horrekin beren izate guztia akabatzen. Bihotzetan erlijioaren erreduzio esistentziala politikara eginez gero, ordea, erlijio kritika sobietarraren lau ideia sinplek, erreduzio hori intelektualki egiten badute, proba beharrik batere gabe konbentzitzen dute, nahiz eta zientziatzko bezala guztiz txiro izan. Erlijioa hau eta hura da esan, eta hori ikusgune konkretu batzuei buruz bakarrik izan arren, ikusgune huraxe edozeren neurritzat jarririk dagoenez, erlijio guztia huraxe bakarrik dela dirudi. Eta bidezko litzake hori izan ere, ikusgune hura bakarra eta absolutu izatekotan.

Berokeria honetan erlijio kritika marxista kritikaren balioegatik ez baino marxistagatik hartzen da. Alternatiba edo hauta-behar tankerarekin aurkeztu nahi bait da marxismoa: bai ala ez. Pentsakera alternatibista, halare, borondateari jartzen zaio, ez adimen kritikoari, adimen kritikoari ez bait zaio ezer penagarriagorik aitortza baino. Eta borondateari ere erabaki bat hartzea tresna bat bihurtzen zaiolako, funtzionaltasun horren kondiziopean hortakoz. Adimen kritikoari, aldiz, ez zaio bai ala ezik agiri. Bai, oster, zein eta nolako marxismo bai eta zein eta nolako ez; edo-ta R. Arregik jartzen zuen eran, marxismotik zer bai eta zer ez; edo agian hobe, zein zentzutan marxismoa bai ta zeintzutan ez.

Borroka giro honetan bai, erlijio kritika marxista klasikoak (sobietarrak) problema zailak botatzen dizkio teologiari, gudu zelaikit kanpora erabakitzen bait da gudua.

Giro horrek luzatzerik ez dadukala itxaro dut, halare. Salbuespenak salbu, adimen kritikoak nahasketa gairitzeko adorea batu eta ekintzan ekin orduko diferentziatuko dira barrutiak. Erlijioaren azterketa fenomenologiko, sikologiko, soziologiko, etc. egin ahal izango da, horietako bakoitzaren neurrien jakinaren gainean ordea. Eta edozeinek edukiko du bere sinesgabezia (edo

sinesmena) azterketa haien bidez arrazonatzeko eskubide. Baina ez aldrebes, sinesgabeziari (edo sinesmenari) zientziaren ondorio itxura ematekoa. Azkeneko hau bai sinesmenak eta bai sinesgabeziak ikasi beharko dute, oraindik egin ez duten tokietan behinik behin.

3.—Hau itxaroterik baldin badago, inola ere itxaroterik ez dagoena da erlijio (edo katolizismo) postkritikoa prekritikoaren berdina, izango denik.

Garai batetan teologiak zientzien erreginatzat zedukan bere burua. Zientzia oro pentsakera mitologiko legez hasi zen. Baina behin batean zientziek ihes egin zioten, eta premiak eragindako desarroiloan, pentsakera mitologikoa ere arrazionaldu egin zen, bere mirabe filosofiak lagunduta. Baina filosofiak ere bere emanzipazio borroka irabazi egin du, eta eskema eta kategoria erlijio-soak astiro-astiro bere gainetik astandu. Borroka hau arrazionalista frantsesak, positibista inglesak, idealista alemanak, marxismoa, XIX mendeko materialismoa eta eboluzionismoa zehar gaurko neopositibismoraino eta neomarxismoraino ailegatu da.

Tradizio jeneral honetan talde ezberdinak sortu dira, atzera erlijioa azterkatzen duten zientzia ez erlijioso ezberdinak ere bai. Era batetan hartuta talde guztietan kausi daitezke osakai berdinak edo antzekoak, ez bait da ahaztu behar, tradizio bat eta beraren bariazio direla denak, iturri berdinetik edan dutela guztiek. Marxismoaren erlijio kritikako pondu asko, esaterako, Freud baitan ere ikus daiteke, azkenerako Freud eta marxismoa elkarren lehiakide eta etsai gertatu arren: biak Feuerbachengandik abiatzen bait dira (36). Marxismoaren erlijio kritikako pondurik gehienak ez dira Marxenak berarenak (berak sortuak), tradizio guzti honen eskuarte edo kapital orokorra baizik. Honek ez du problema

(36) Cfr. H. A. Weser, *S. Freuds und L. Feuerbachs Religionskritik*, 1936. Freudek berak aitortu du hori, izenik eman gabe, "Lilura baten etorkizunean".

errazten, askoz zailagotzen baino. Hau da, kristautasunaren kontra ez daude lau edo bost argumentu, edo-ta hipotesi franko ideologikoren bat, pentsamolde positibuen eta honek eratzen duen gaurko kultura osoa baino. Marxismoa tradizio honen barruan, tradizio honek osaturik, ikusi behar da, Lukácsék, Kolakowskik eta beste milak nahi izan duten bezalaxe. Beste gutzia erakustegiko marxismo eskolastiko da. Hori arrunki. Honek eskatzen duen eskabide zentral batetara laster itzuliko naiz.

Metzek "la incredulidad de una época post-atea" deritzanarekin daduka, bada, kristautasunak bere indarrak neurtu beharra.

4.—Honek jartzen dituen problema bi aipatuko ditut, lasaitasun eta patxada faltsorik ez uzteko.

a) Sinestunei sortzen zaien arazoa: kultur sekularizazioaren, mundutartzearen problema teologikoki tematizatzeko orduak aspaldi jo zuen guretzat ere. Mundutarpen hori des-fedetze bezala bakarrik (negatibuki) ikustea fededunaren ikuspegi berezitik begira agiri duen itxura bere izate oso bihurtzea litzake. Gainera xahartuaren alfer-alferrikako lehen-min soil baizik ez da. Teologiak kulturaren emanzipazioa oso-osorik onetsi eta ondorioak atera beharra daduka; beregaindu diren zientzien eragozpen bakoitzarenak ere bai. "Jaungoiko" izen edo xifrarekin aipatzen den bere gaia galdu gabe. Eginkizun honetan teologia bera denboraren aldean oso, oso atzeraturik dago; eta Euskal Herrian eginkizun horri eragozpenak jartzen baldin bazaizkio ez gera aurrerago izango.

Bide asko dago mundu mundutar horren aurrez-aurre, onartuz, teologia egiteko: 1) trazendentzia ukatuz, Jainkoa hil eta geroko teologoan edo Bonhöfferen fede ez-erlijiosoaren antzean; 2) trazendentzia ukatu gabe, harekin ez operatuz teologia esistentziala egin (Bultmann); 3) trazendentzia etorkizun absolutu edo eskatologia bezala adieraziz (Moltmann, Pannenberg); 4) de-

na trazendentziara bilduz, teologia trazendentziatik behera egiteko (hala Barth), etc.

Esaterako, Barthen edo Bultmannen joera jarraitzeko batez ere guztiz probetxugarri genuke Unamuno. Baina Autore honenganako interesa ere ez ote zaigu ikusalde politikoren batzuetara laburtu? Gure Unamuno, hori bakarrik baldin bada, oso Unamuno guti da bene-benetan!

b) Sinesgabeek sortzen zaien arazoa: txit axaletik eta aprosimazio moduan bakarrik mintza ninteke.

Ateismoa (edo agnostizismoa), erlijio gabezia posible egiatzeko da, eta ez —teologiari behinola iruditzen zitzaionez— “itsu” izpiritual eta jende malapartatuentzat bakarrik. Baina sinesgabeziak ez du baliogoei eta mundu ikuskerari buruzko gogoeta *positibua* dispentsatzen. Sinesgabeek errazegi egiten dutena. Ateismoa edo agnostizismoa ere, egiatzki emanzipatutzat onartuak izan nahi badute, kritika hutsean aritzea gaintitu beharrik dira. Eta horretarako lehen-lehenengo urratsa beren sinesgabezia —sinesmen haina sinesgabezia ugari ta diferente bait dago— zehatz zehaztea da. Bere zentzua argitzea gero.

Hori ez egiteko —ateismo edo agnostizismo espontaneorako— eskubiderik ez zaio inori ukatuko noski. Ez, baina kritikarakoa zerbait mugatu bai.

Izan ere erlijioari ezin eskatu zaiona bere kritikari eska lezaioke: joeraz behinik behin logikaren eta zientziaren arioan ibiltzea. Eta erlijioari bezalaxe: positibutasuna.

Euskal Herriko teologia atzeraturik baldin badago, hobe ote daude bertako ateismoa eta erlijio kritika?

Ateismoa (agnostizismoa) sinestun bezala ikerturik bi joera kontrariotan doala somatzen dut: 1) kritikoa, eta 2) postkritikoa. Kritikoa marxismo klasikoa, Sartre, zenbait sikoanalista eta neopositibista: Jaungoikorik ez dagoela eta ez dadukala ego-terik probatzen saiatzen dira. Horretarako arrazoi logikoak bes-

terik erabiltzerik ez dagoelarik, beren arrazoipideek beren sistimaren logikan bakarrik balio dute funtsean. Enpirian —soziologian, etc.— oinarritzen diren neurrian beren arrazoiak aukera ateista zilegiztatzeko haina balio lezakete, aukera fededunaren ezinezkoa erakusteko ez. Postkritikoak lehenago ukatu eta ukatu egin zen lekuan erlijioak ba omen daduzkan baliogoak mundu ikuskera mundutartuarentzat errekuperatzen lehiatzen dira: hala komunisten batzuek (Aragon, Schaff). S. di Marco ere “considerando inclusivamente nell’umanesimo socialista i valori della religiosità” ari da. E. Bloch ere hemen sartu behar da. Kasorik nabarmenena, halare, Julian Huxley da noski, eta bere *Religion without Revelation* edo humanismo eboluzionista integralak herrialde anglo-sajonetatik kanpora ez du oihartzun handirik aurkitu. Baina ateismo praktikoa bezala zientifikoen artean jenderalduena bera da agian (37).

5.—Sobietarraren tankerako marxismoari zein arazo jartzen zaio? Honetan ere baten susmoak aisa gezurta ditzake geroak, segun marxismoaren desarroiloa nondik joan (eta gutien uste zen irteera aurkitzea posible da). Baina engainatzen ez banaiz, marxismoa atzera bere tradizio uretara itzuli beharra dago lehenik, eskolastika oro abandonaturik; eta bigarren, pluralismoa onartu beharra.

Ez zentzu honetan: batek hau eta besteak hori pentsatzen du eta errespetatu egin behar da. Ezpada: edozer gauzak alde asko daduka eta guztion ikuspegi eta azterketaren sintesi oro beti probisional bakarrik da. Alde honetatik honela eta bestetik bestela agiri dira gauzak, baina ikuspegi ezberdinak eta hauen emariak elkarren osagarri, konplementario dira. “Pluralità dei valori e

(37) Teoria honen esplikazio bat ik. Concillium 16 (1966) or. 231-240, *El humanismo evolucionista y la fe.*

delle concezioni progressive”, esaten du Lombardo Radicek. Beraz, bere burua erlatibatuzko pluralismoa. Bere burua erlatibatu (38).

LUZAGARRI

(18*) Hona ohar batzuek, labur-laburki SSSR-eko Eliza ortodosoaren Urriko Iraultzaz gerozko kondairari buruz:

1) Iraultzaren garaian Eliza ortodosoak 2.800.000 hektarea lur zedukan, eta 37.528 eskola. Errusiako eskola guztietan sarpide: erlijio irakaskintza, familia bizitza, e.a. Elizaren esku zegoen. 130.000 urrezko franko urte-sari. Elizak 98 miliun jarraikile zuen, 54.174 parrokia ta 64 Diozesitan. 57.105 apaiz eta 20.000 moje, 70.000 moja (datuok B. Feronen damaizkigunak dira. Beste Autoreren batzuen arabera diferentzia batzuek ohar daitezke, baina ez funtsezkoak).

2) Iraultza aldian eta segituan gero boltxebikien eta Elizaren arteko hartuemanak haserrezkoak ziren guztiz: guduak sortutako gosetean boltxebikiek Elizaren ondasunen desjabetzea erabakirik, e.a., Moskuko Patriarkak herritarrei “zanpatzen eta iraintzen den Errusia santuaren defentsara” dei egin zien, komunisten kontra deskomunioa bota ere, baina preso eraman zutelarik, geroxeago espetxetik itun bat eskaini zien komunistei, ta 1918-ko urrirako bideratuta ziruditen hartueman ofizialek.

3) 1918/23 artean, halare, 1.000 apaiz eta 40 Gotzai galdu zela heriotzera onartzen da. Jazarpen hau 1929 arte luzatu zen. Urte honetan dekretu bat ematen da Elizaren kontrako gehiegikeriak neurritaratzeko.

4) 1929-az gero Eliz hierarkiari bakean uzten zaio ta sinestunen

(38) Gozzinik Lombardo Radiceren asmoak deskribatuz eta honek onartutako hitzek diotenez, “a relativizzare la «fede» comunista, sentirla una componente indispensabile, sì, ma non l'unica determinante esclusiva, del mondo nuovo da costruire; aprirsi in definitiva, sinceramente, non tatticamente, a una visione pluralista della società e della sviluppo umano, alla collaborazione onesta con gli altri, senza aggrogarli o annetterli alla prima occasione...” *Il dialogo alla prova*, or. 107.

komunidadeetan arituko dira boltxebikiak: jendea enparantzan batu ta herrian elizarik nahi ahal zuten aklamazioz (ez bozematez) erabaki arazten zen. 1929-an bakarrik 1.400 eliza hertsu zen SSSR-en, gehienetan zinema edo almazen bihurtzeko. 1930-ean jokatibide hau ere debekatu egin zen, "herrietako funtzionarioek elizak herriko jendearen borondatearen kontra hersten dituzte-ta" (Stalin, 1930-eko martxoaren 15-ean).

5) Alemanian nazismoa goratu ala SSSR-eko Elizari erraztasun gehiago uzten zaio. 1941-ean nazismoaren mehatxua ezaguturik, Stalin Elizarekin adiskide onetan hasi zen: "Jainkogabeen elkartea" (5 miliun lagun) ezabatu zuen, beren inprenta ta zabalkunde tresneria (ateismoaren zabalkunderako) Moskuko Patriarkadoari eman zizkion. Ekainean, naziek SSSR-eri eraso orduko, Moskuko Irratiak herriari gudura deitzeko lehenengo deietakoa Moskuko Metropolitarena izan zen. Aliaduekiko hartuemanak lotzen Eliza ortodosa bereziki laguntzaile probetxugarri izan zitzaion Gobernuari. 1943: "Antzina antzinatik erusiar herria sentimentu erlijiosoz beteta agiri da. Alemaniarekin gudua hasi zenetik bertatik bere dohainik ederrenekin eta alderik ohoregarrietik agertu da Eliza. Elizako gizonak adoretzu gudukatzen dira frentean eta bere abertzaletasuna egunoro probatzen dute. Alderdi Komunistak, bada, ezin ken dezaizkiote erusiar herriari bere Eliza ta bere konzientzia askatasuna" (Stalin).

6) 1947: "Ezagupide politiko eta zientziakoen zabalkunderako Elkargoa" sortzen da, "Jainkogabeen Elkartearen" eginkizun berearekin. Honen aldizkari "Zientzia ta bizitza" 1959-an "Zientzia ta erlijio" izenarekin ateismo zientziakoaren zabalkunde organo bihurtu zen. Elizaren erasoek gehiegizko samar ziruditen nonbait, ezen 1954-ean berriro dekretu bat eman bait zen, erlijio aurkatasunean neurriak gordetzeko (Jruxtof). Gudu ostean bi joeratan banatzen da erlijioaren aurkako borroka, bata besteari txandan nagusituz: erlijioa berekisa hilgo dela itxaro duen uste joera, — erlijioa gogorbidez akabatu egin behar dela uste duen aburua. Gaur arte. Iltxov azkeneko joeraren zaletsu agertu zen. 1959/64 urteak bereziki gogor izan ziren Elizarentzat.

7) Gure gairako batez ere inportante honi begiratzea da: 1918-ko urtarrilaren 23-ko dekretuaz gero Sobiet Batasunean Eliza Aginpide zibila banatuta daude. Teorian Erresumak Elizaren es-

kubideak onartzen ditu. Erresuma neutral da erlijio kontuan: norberaren arlo pribatua da erlijioa bakoitzarentzat. Halare persegi-zioa posible izan bada, ta Elizaren askatasuna oraino ere lege paperetatik kanpora oso sinesgarri ez bada, kontradizio honegatik izan da (teoriari gagozkiolarik): Erresuma bere aldetik neutral da, baina Alderdia ez. Erresumak erlijioa arlo pribatu legez errespeta-tu behar duen artean, bada, Alderdiak erlijioaren kontra ahalegi-netan jarduteko obligazioa daduka, cfr. Lenin, **Sozialismus und Religion**, in "Ueber die Religion" (Dietz), 1956, or. 7 ta hur. Ik. orobat K. Korsch, **Marxismus und Philosophie**, 1966, or. 161 ta hur. Berezkuntza hau legeriaren gainetik praktikarekin neurtuz gero, itxaron zitekeen moduko formalismo sofista huts bezala egiztatu du esperentziak. SSSR-eko erlijio askatasuna formal hutsa da, hainbestetaraino ailegatu izan denean ere. Legerian bertan ere ba dago beste desoreka bat: erlijioaren kontrako kanpainak legalki onetsirik daude, baina "erlijioak" eraso horiei ezin erantzun die, erlijioa gorabehera pribatu izaki erlijioaren aldeko propaganda agiria debekaturik dago-ta. Berezkuntza harekin eta lege honekin erlijioaren aurkako borrokak de fakto Erresumaren laguntza osoa gozartzen du, legezko bentajengatik nahiz bentaja horiez baliatuz erlijioaren etsaiek Erresumagandik dadukaten laguntza materia-lengatik. Borroka horren eta egoera horren parte da erlijio filo-sofia sobietarra.

8) Egunotan Agintari sobietarrak Eliza ortodosoarekin nahiz Vaticanoarekin berriro tratu gozoagoak sortu nahita agiri direlarik, begiratzailleek "mehatxu oriagatik" ote den pentzatzen dute.

(23*) Cfr. Autore sobietar askoren arteko liburuan **Lenguaje y Pensamiento**, Zientzien Akademiaren zuzendari F. P. Filinen hitzaurrea. Ik. honen berri labur **Zeruko Argian** 430, 1971- eko maiatzaren 30-ekoan. Hizkuntza arloan estrukturalismoari jarri-tako jazargoa eta erlijiozkoan metodu fenomenologikoaren arbuioa elkarrekin lotura hertsiz-ikusi behar dira, filosofia sobieta-rraren izpiritu aldarte orokorraren ondorio bezala: historizismo dogmakoiarena, alegia. Esistentzialismoak, estrukturalismoak, er-lijio fenomenologiak horixe dadukate barne zokondoan komun, marxismoak (sobietarrak) zaputz egiteko, pentsabide historistaren gaitzaldian eta haren kontra sortuak bait dira izan ere. Krisi hau

SSSR-en ere sartu den antza ba dago iadanik —Kopnin filosofoak edo goian aipatutako liburuak darakustenez— baina eragipen oso gutirekin orain artean. Krisi honen seinale moduan eta bere azterketarako orobat, ik. Lévy-Strauss, **La Pensée Sauvage**; L. Sebag, **Marxisme et Structuralisme**; K. R. Popper, **The Poverty of Historicism**. Azkena Euskal Herrian deritzadanez oraino tamalez ezezaguna eta Oxfordeko Irakasle honen beste obrekin batera guztiz interesgarri.

Historizismoa ilustrazio arrazionalistaren aurkako erreazio zen. (Gogoan eduki behar da XIX mendeak bizpahiru mende ba zera-mazkiela nahaski kolkoan). Eta Herdergandik Hegelenganainoko bere desarroiloan konzeptu nagusi bi burutu ditu: indibiduaizoa-ren, gizabanakoaren (ad casum, izabanakoaren) konzeptua eta eboluzio historikoarena, biak arrazionalismoaren egia orokor (gizona-rekin zerikusirik gabeko) eta abstraktuaren (ez denboraren menpeko) aurka. Ideia biok elkar gainka baina elkarrekiko tirandura gogorrean desarroilatuko dira. "Ninguna generación anterior quiso ser tan personal, tan inconfundible e incomparable, y ninguna, a la vez, tuvo menos valor frente a sí misma y menos confianza en el individuo emancipado y a la busca de sus propios caminos. La más perfecta expresión de esta ambivalencia de los sentimientos se encuentra en la filosofía de la historia del historismo, es decir, en una teoría que descubre el carácter individual, único e irreplicable de los fenómenos históricos, mientras que, a la vez, hace derivar todo lo histórico de un principio suprahumano y supratemporal. Los individuos que alzan el edificio del mundo histórico serían sólo peones de un gran arquitecto universal, suficientemente «astuto» para servirse de sus intereses e impulsos, y para dejarlos mecer en el sentimiento de la libertad y de la fuerza creadora espontánea, mientras que, en realidad, sólo trabajan como siervos para él" (A. Hauser). (Oroit determinismo historikoaz, bere edozein formatan). Hauserek denbora guzti hontaz orokarki mintzatuz salatzen duen zentzu bikoiztasuna tradizio ezberdinetan inkarnatzen da. Tradizio Herder-zaleak (panteismo historiko) kondairazko bilakaduran Jainkoaren gobernu eta haren agerpena ikusi usteko ditu; geroago, Jainkorik gabe, balio unibertsal absolutuen epifania bezala ikusiko da kondaira (Troeltsch, etc.). Tradizio Hegel-zaleak (panteismo logiko), aitzitik, egiaren

desarrollo derrigorrezko eta imanentearekin, zer izana jarioan eta eboluzioan dakus, kondaira osoa desarrollo dialektiko den bezalaxe. Osoatasuna, hortakoz, batek hasieran (Jainkoa, baliogo absolutuen ordenua) besteak azken buruan (Ideia absolutua) jarriko dute. Mugagabea, absolutua, mugadunean agertzen da biontzat: gertakari historiko (mugadun) bakoitzak esanahi absolutu bat dauka. —Historismo espekulatibu diritzakegun honen aurka sortutako “eskola historikoak” Hegelen eraikidura aprioristikoari gain hartzen biziki saiatu ziren: Ranke ipini daiteke alde batetik, errealidadea inbestigazioz bakarrik ezagutzen dela eta kondaira azterketan natur jakintzetako positibismoari egokitu nahiz, eta K. Marx bestetik, asmo eta abiadura berdintsuekin eta Hegel gainditu nahiz bera ere, kondairaren lege objetibu ta beharrezko bila. Bistan dago 1770gn. urteetatik XIX mente azkentsura arte historizismoak goitibeheiti handiak ezagutu dituena, eta historizismoaz orokarki mintzatzea nahaste izugarritarako arriskurik gabe ez dagoena. Halare, “toda la filosofía de la historia del siglo pasado se mueve entre estas dos actitudes” esaten ausartzen da Hauser Autore gehienekin, eta nik ere karakter horixe ohartarazi nahi nuke hemen, XIX mendeko edozein filosofia ulertzeko funtsezko delakoan. Hurrengo desarrolloa ere begiragarri da gaurko filosofia sobietarra eta mendebalekoa nola elkarrengandik urrundu diren konprenitzeko (filosofia sobietarrak tradizio desarrollo honetatik kanpora bezala eduki nahi bait du Max, SSSR-en Hegel luzaro arras kondenatu izanean nabari daitekeenez). Historizismoa positibismora lerratu eta mundu ikuskeratara ailegatu ondoren, baliogo denak kondairazkotasunean urtzen zirela eta bere krisiak leher eragin zuen: Diltheyrekin batetik, “kondairazko errealidade ororen erlatibutasun konzientzia bere azkeneko ondorioetaraino” eraman nahirik, eta Troeltschekin bestetik, historizismoaren atzera itzultzerik ez zegoela oharturik, kondaira eta filosofia lotura berri batetan elkartzeko lehiaz. Biak historizismoak nolarebait inplikaturiko erlatibismoa ukatu gabe gainditzeko ahaleginetan, erlatibutasunean bertan baldintzagabeki obliga gintzekeenaren bila. Hemen dago Max Weberen soziologia ere, bere asmoen edo helburuen inkondizionaltasunarekin eraikidura “erromantiko-organizista” guztien kritikoa bildugarri (ik. A. Sagarna-

ren **Soziologiaren hastapenak**, 1970, or. 37-40). Krisi hau gainditzeko ahaleginon ondoramena labur biltzeko hau esan daiteke apika: 1) historizismoa behin betiko erlatibismoarekin uztartuta gelditzen zela, 2) historizismoaren gaindikuntza konzientzia historikoaren beraren eginkizun bezala ikusten dela, 3) eginkizun hori azkenik eta mugarik gabekotzat ezagutzen dela. Gordin samar bederik Hauserek honela formulatzen du (aip. lib., or. 59): "El hombre es un ser contradictorio: no sólo tiene conciencia de su existencia, sino que quiere también modificarla. La historia es el enfrentamiento dialéctico entre ideología y verdad, entre querer y saber, entre el deseo de modificar nuestra existencia y la inercia de esa misma existencia. Nos movemos entre las presuposiciones materiales de nuestro existencia y los fines que nos hemos propuesto (oroit Max Weber). El proceso es infinito. Hablar del fin de este movimiento, es decir, hablar del fin de la historia, bien sea en el sentido de Hegel o en el de Marx, es pura especulación. Para el pensamiento racional los límites de la historia son los límites de la humanidad". Historizismoa bere burua ezin burutuzko eginkizun agertuz gero XX mendeko filosofian (mendebalean batik bat) kondairan zer aldakor eta zer iraunkor den jakiteko historizismoaren bideak zeharo abandonatu ditu zenbait filosofok. Beste zenbaitetik, halare, ezagupide ororen erlatibutasuna onartuz filosofia txit autokritikoa banatu ahal izan du (Max Scheler, Heidegger). Ez dago mendebaleko gaurko pentsamendua ulertzerik, nolana ere historizismoaren krisi hau gogoan eduki gabe. Krisi hori gainditzeko zientzia adaska bakoitzak bere bide bereziak egin ditu, erlijio azterketarenak 22gn oinoharreen aipatuta daude.

**apaiza, gaurko "euskal" fedean.
polemika bat**

*Euskaldun, fededun? Baietz zioten lehena-
go. Gaur? Bada galderarik aski. Erantzunak es-
kasago ditugu. Fedea, fededunak, fedegabeak, fe-
deeskasekoak. . .*

*Apaizak ere tarteko izan behar hauzi honetan,
eta Larresorok eman zuen "Zeruko Argia"-n hiz-
pidea. Eta haren solasari erantzunaz, bi apaiz
datoz.*

*Apaiza polemika bide gertatu da Euskal He-
rrian. Uste dugunez, eztabaida hau gordegarria
da. Eta asmo honekintxe ematen da argitara, libu-
ru baten horrialdeetan gordeago gerta dadin. Xa-
rritonena lehendik esandakoaren osagarri izango
da.*

J. I.